

Arşiv Kaynakları Işığında Ergiri Sancağındaki Osmanlı Dönemi Kiliseleri ve İnşa Süreçleri [1720-1912]

Ottoman Period Churches and Construction Processes in the Sanjak of Ergiri According to Archive Documents [1720-1912]

MAKALE BİLGİSİ

ARTICLE INFO

Araştırma Makalesi Research Article

Sorumlu yazar:
Corresponding author:

Enes Kavalçalan

Neşehir Hacı Bektaş Veli
Üniversitesi
ekavalcalan@nevsehir.edu.tr

Başvuru / Submitted:

20 Kasım 2024

Kabul / Accepted:

25 Mart 2024

DOI: [10.21021/osmed.1393397](https://doi.org/10.21021/osmed.1393397)

Atıf / Citation:

Kavalçalan, E. "Arşiv Kaynakları Işığında Ergiri Sancağındaki Osmanlı Dönemi Kiliseleri ve İnşa Süreçleri [1720-1912]", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 21 (2024): 356-395.

Benzerlik / Similarity: 4

Öz

Arnavutluk'ta 14. yüzyılın sonlarında başlayan Osmanlı hâkimiyeti 1912 yılına kadar devam etmişti. Belirtilen tarihler arasında bu topraklarda birçok kilise inşa edilmişti. Özellikle Tanzimat ve Islahat Fermanlarının ardından kiliselerin inşa ve onarım faaliyetlerinin hız kazanmış olduğu gözlenmektedir. Osmanlı Devleti'nde Islahat Fermanı'nın ilanına kadar İslam hukuku çerçevesinde yeni kilise ve havraların inşası yasaklanmış ancak mevcut ibadethanelerin önceki ölçülerini aşmamak kaydıyla aslına uygun bir şekilde tamirine sultanın onayı doğrultusunda izin verilmişti. Tamir esnasında belirtilen kurallara riayet edilmediği veya kiliselerin izinsiz bir şekilde inşa edildiği durumlarda mabetler yıkılabilmekteydi. İnşa ve onarım faaliyetlerinde her ne kadar İslam hukuku esas alınsa da özellikle Balkanlarda Islahat Fermanı öncesinde yeni kiliselerin inşa edildiğine dair veriler mevcuttur. Ancak bu kiliselerin hangi şartlar altında inşa edildikleri bilinmemektedir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerin değerlendirildiği bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim ibadethaneleri konusundaki resmi politikalarına değinilerek bu politikaların Ergiri sancağında nasıl uygulandığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Güney Arnavutluk, Ergiri Sancağı, Osmanlı Dönemi, Mimari.

Abstract

Ottoman rule in Albania started in the late 14th century and continued until 1912. During this period, many churches were built on these lands. After Tanzimat and Islahat Edicts the construction and renovation activities of churches gained momentum. Until the proclamation of the Edict of Reform in the Ottoman Empire, the construction of new churches and synagogues was prohibited within the Islamic laws. But the repairing of existing temples with their original dimensions was allowed. This was possible only with the approval of the sultan. Temples could be demolished if the rules in the repairs were not followed or if churches were built without permission. Although primarily enforcement of Islamic law is into account in construction and renovation activities, especially in the Balkans there is data showing that new churches were built before the Reform Edict. But it is not known, under which conditions these churches were built. In this study, the documents in the Presidential Ottoman Archives about church constructions and repairing are evaluated. The official policies of the Ottoman Empire regarding temples' will be discussed and how these policies were applied in the Ergiri district will be tried to be revealed.

Keywords: Balkans, Southern Albania, Ergiri Sanjak, Ottoman Period, Architecture.

Giriş

Tanzimat ile beraber başlayan imparatorluğun merkezileşme çabaları 1864 yılından sonra hız kazanmıştı. Bu bağlamda mülki ve idari yapıda değişikliklere gidilmesinden dolayı vilayetler ve livalar için kesin ve sabit sınırlar çizmek mümkün görünmemektedir. 1871 tarihli Yanya vilayetini mülki taksimatında Ergiri, Premedi, Delvine, Filat, Pogun (Palipogun) ve Tepedelen Ergiri sancağına bağlıydı. Ergiri kazası, sancağın merkezi konumundaydı¹. Bu sebeple araştırmamız coğrafi olarak kayıtlarda Ergiri sancağına bağlı olduğu belirtilen kaza ve köylerle sınırlandırılmıştır. Sancak günümüzde Avlonya ilinin güneyi ile Ergiri ilini kapsamaktadır.

Güney Arnavutluk'ta Osmanlı Dönemi'nde inşa edilmiş ve günümüze ulaşabilmiş kiliselerin büyük bir kısmı Pirro Thomo tarafından kataloglanarak yayınlanmıştır. Bu konuda hazırlanmış en geniş kapsamlı yayın olma niteliğini taşıyan kitapta kiliselerin güncel plan ve çizimleri verilmiş, yapı içerisindeki duvar resimleri tanımlanmıştır. Yapılar duvar resimleri üzerindeki tarihlerden ve kitabelerden yola çıkılarak tarihlendirilmiştir. Ancak bu kiliselerin hangi şartlarda inşa edildiklerine dair eserde herhangi bir bilgi yer almamaktadır². Yapılan kaynak taramasında bu konuya değinmiş bir çalışmaya da rastlanmamıştır. Araştırmamız esnasında bu bir eksiklik olarak görülmüş ve Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki kayıtlar esas alınarak bu eksiklik giderilmeye çalışılmıştır. Thomo tarafından kataloglanmış kiliselere dair doğrudan bilgilere rastlanmamakla birlikte dönemin şartları içerisinde bir kilisenin inşası için gerekli kaideler saptanabilmiştir. Bunun yanında inşaatta kullanılacak maddi kaynaklar ve malzeme ile kiliseler için yapılan çizimler ve çizimi yapanlar hakkında yeterli veriler elde edilmiştir.

Konu dâhilinde 20 kilise tespit edilmiş, bunların dört tanesinin konumu Google Haritalar üzerinden saptanabilmiştir. Konumu tespit edilemeyen 16 kilisenin yerlerinin belirlenmesi ayrı bir saha çalışması gerektirmektedir. Böyle bir saha çalışması konumuzun sınırlarını aşacağından makalede belgelerdeki verilerle sınırlandırılmıştır. Anlatım esnasında arşiv belgeleri olabildiğince tarihsel sıralamaya uygun olarak ele alınmış, örneklerin sıralandığı ikinci bölümde kiliseler kronolojiye göre dizilmiştir. Arşivde çizimleri bulunan kiliselerin mimari tanımlamaları ilgili yerlere eklenmiştir. Mimari tarifin yanı sıra çizim kâğıdının üzerindeki notlar ile birlikte çizimleri yapanların isimleri aktarılmıştır. Çalışmamız günümüze ulaşmamış kiliselerin tespiti ve belgelenmesi açısından da önem arz etmektedir.

Tanzimat Dönemi'ne kadar gayrimüslimlere cemaat içi işlerde özerklik tanınmış, din ve vicdan hürriyetine karışılmamış, ruhban sınıfı ve manastırlara çeşitli imtiyazlar verilmişti. Buna karşılık dini törenlerin uygulanışı, ibadethanelerin onarımı ve yeniden inşası hususlarında kısıtlamalara gidilmiştir. İslam hukukuna göre, bölgenin nasıl elde edildiğine bağlı olarak da değişebilmekle birlikte gayrimüslimlerin yeni ibadethane inşa etmeleri, var olanı değiştirmeleri, büyütmeleri veya onarım esnasında asli halini bozmaları yasaktı. Belirtilen sınırlamaların Osmanlı egemenliğindeki bütün yerleşimlerde aynı şekilde uygulandığını söylemek güçtür. Ancak uyulmadığı durumlarda ibadethanelerin yıkıldığına dair birçok kayıt bulunmaktadır. Yasak olmasına rağmen yine de bu dönem içerisinde kilise inşasına izin verildiği görülmektedir. Arşiv belgelerine yansımamakla birlikte Ergiri sancağında da bunun birçok örneği mevcuttur. Ortaya çıkan bu çelişkili durum makalenin temel sorununu teşkil etmektedir. Çalışmada Osmanlı

¹ İlkay Eren, *Yanya Sancağı, İdari Yapı ve Yerleşim Birimleri (1867-1913)*, (Ankara: TTK. Yayınevi, 2021), 53-54, 62.

² Pirro Thomo, *Kishat Pasbizantine në Shqipërinë e Jugut*, (Tiranë: Botim i Kishës Orthodhokse Autoqefale të Shqipërisë, 1988).

Devleti'nde gayrimüslim mabetlerinin inşasında izlenen yasal prosedür incelenerek Ergiri'de Tanzimat Dönemi'nden önce kiliselerin nasıl bir ortamda inşa edildikleri sorusuna cevap aranmış, Islahat Fermanı'ndan sonra ise Ergiri'deki kiliselerin inşa süreçlerine dair uygulamalar ele alınmıştır.

1. Ergiri Sancağının Tarihi ve Nüfusu

Arnavutluk'un büyük bir çoğunluğu II. Murad ve II. Mehmed tarafından Balkanlarda gerçekleştirilen fetihler neticesinde Osmanlı topraklarına katılmıştı. Kısa sürede Arnavutluk'ta tımar sisteminin uygulanmasıyla yerli yönetici aileler bu sisteme dâhil edilmiş ve bu şekilde merkezi otorite bölgeye yerleştirilmişti³. Bölgede etkin güç olan Venedikliler ile mücadeleler ve İskender Bey'in isyanı gibi olaylar Arnavutluk'un tam fethini geciktirmiş olsa da 1478'de Akçahisar, Drivasto, Leş ve Jabyak'ın, 1479'da İşkodra ve 1501'de de Draç'ın ele geçirilmesiyle fetih büyük ölçüde tamamlanmıştı. Tam hâkimiyet ise 1571'de Bar (Antivari) ve Ülgün'ün alınmasıyla sağlanmıştı⁴. Arnavutluk'un büyük oranda fethinin tamamlanmasının ardından Ergiri merkez olmak üzere Arvanid (Arvanid-ili) sancağı kurulmuştu (1415-1417)⁵. 17. yüzyıl sonlarında gelişmiş bir kasaba portresi sunan Ergiri⁶, 19. yüzyılda Arvanid sancağının merkezi olma statüsünü Avlonya'ya devretmiş ve Yanya vilayetine bağlı Ergiri sancağının merkezi konumuna gelmişti⁷. Arnavutluk'un bağımsızlığını kazandığı 1912 yılına kadar da bu statüsünü sürdürmüştü.

Arvanid sancağının kurulmasının ardından H. 835 (M. 1431/32) yılında tutulan tahrir defterinde Ergiri kazasının yaklaşık 5.000 nüfuslu bir gayrimüslim yerleşimi olduğu anlaşılmaktadır⁸. H. 926 (M. 1520-21) tarihli TD 367 numaralı defterde ise kasabada yaşayan 13.786 gayrimüslim nüfusun yanında 53 Müslüman hanesi kaydedilmişti⁹. Aynı yıl Tepedelen'de 27 Hristiyan, 3 Müslüman, Premedi'de ise 208 Hristiyan hane yaşamaktaydı¹⁰. 1670 yılında bölgede dolaşmış olan Evliya Çelebi'nin aktarımlarından Arnavutluk'un güneyinde yaşayan Müslümanların sayısının artmış olduğu anlaşılmaktadır¹¹. H. Holland 19. yüzyılın başlarında Ergiri kasabasında Müslüman nüfusun yoğunlukta olduğunu belirtmekteydi¹². Abdülmecid zamanında yapılan 1845 tarihli sayıma göre Ergiri kazasında yaşayan 17.295 kişinin 8.050'si Müslüman, 9.245'i ise gayrimüslimdi¹³.

³ Halil İnalçık, "Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanının Menşei." *Fatih ve İstanbul* 1/III (1953): 153-154, 159.

⁴ Mustafa L. Bilge, "Arnavutluk", *TDV. İslâm Ansiklopedisi*, III (İstanbul 1991), s. 386.

⁵ Mustafa L. Bilge, "Arnavutluk", *TDV. İslâm Ansiklopedisi*, III (İstanbul 1991), s. 386.

⁶ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi* 2/VIII, haz. Yücel Dağlı ve Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013), 348-352.

⁷ Machiel Kiel, "Ergiri", *TDV. İslâm Ansiklopedisi*, XI (İstanbul 1995), s. 298.

⁸ Halil İnalçık, *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, (Ankara: TTK. Yayınevi, 1987), s. XV; Enisa Sulaj, *Osmanlı Dönemi'nde Ergiri Kazası*, (yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, 2022), 36-37.

⁹ Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü, *367 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rumili Defteri ile 94 ve 1078 Numaralı Avlonya Livası Tahrir Defterleri (926-1520/937-1530)*, (Ankara: Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2008), 36.

¹⁰ Machiel Kiel, "Tepedelen", *TDV. İslâm Ansiklopedisi*, XL (İstanbul 2011), s.476.

¹¹ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 348, 351, 352; M. Cavid Baysun, "Evliya Çelebi", *İslam Ansiklopedisi*, IV (İstanbul 1964), s. 405-406.

¹² Henry Holland, *Travels in Ionian Isles Albania and Thessaly, Macedonia During The Years 1812 and 1813* (London: Longman Hurst Rees Orme and Brown, 1815), 484.

¹³ Enisa Sulaj, *Osmanlı Dönemi'nde Ergiri Kazası*, 53.

1879 tarihli sayımı bölge halkı hakkında detaylı bilgiler sunması bakımından önem arz etmektedir. Yalnızca Pogun kazasındaki gayrimüslimler Rum (Yunan) olarak yazılmışken, Ergiri kasabası, Ergiri kazası, Delvine kasabası ve köyleri, Tepedelen, Premedi ve Himara kazalarındaki gayrimüslimler Arnavutça konuşan Rumlar yani Ortodoks Arnavutlar olarak kaydedilmişti. Toplamda 71.180 olan nüfus içinde 31.525 Müslüman, 29.860 Ortodoks Arnavut, 9.795 Rum yer almaktaydı. Yahudi nüfus ise bulunmamaktaydı¹⁴. Bu sayım bölgedeki gayrimüslimlerin çoğunlukla Arnavutlardan ibaret olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir. Böylelikle belgelerde geçen Rum ibaresinin de Arnavut Ortodoksları ifade ettiği (Pogun kazası dışında) söylenebilir.

2. Kilise İnşa ve Onarım Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nin özellikle Balkanlarda bir bölgeyi savaş yoluyla ya da sulhen fethettikten sonra bölgenin sosyo-ekonomik devamlılığını sağlamak amacıyla Anadolu'dan göç yoluyla iskânlar gerçekleştirmesinin yanı sıra gayrimüslim halkın yerlerinde kalarak yaşamalarına ve ibadethanelerini kullanmalarına izin vermişti. İslam hukukuna göre gayrimüslim ibadethaneleri konusunda üç uygulama kabul edilmişti. Bunlardan birincisi gayrimüslimler tarafından kurulup barış yoluyla alınmış şehirlerdeki mabetlerin korunması ve yenilerinin yapılmasının barış şartlarına dayandırılmasıydı. İkincisi, savaş yoluyla ele geçirilen şehirlerde ibadethanelerin yıkılmaması ve tahrip edilmemesi yönündeydi. Ancak bunların kullanım durumu yöneticinin kararına göre değişebilmekteydi. Üçüncü uygulama ise Müslümanlar tarafından kurulan şehirlerde ibadethane inşasına izin verilmemesiydi. Kiliselerin mevcut işlevlerini devam ettirdikleri durumlarda eğer Müslüman şehirleri dâhilinde yer alıyorsa çan çalınmaz ve Müslümanlara rahatsızlık verecek şekilde ayın yapılamazdı. Ancak kilisenin bulunduğu köy ahalisi tamamen gayrimüslimlerden oluşuyorsa ibadetlerine bir sınırlama getirilmiyordu¹⁵. Örneğin sulhen teslim olan Berat'ta 20 kilise, Yanya'da 25 kilise ve 5 Manastır Hristiyanların kullanımına bırakılmıştı. Hatta Müslümanlardan uzak ve ahalisi tamamen gayrimüslimlerden oluşan köylerde sultanın yeni kiliselerin inşası için izin verebildiğine dair çeşitli örnekler de bulunmaktadır. Ancak Müslüman ve gayrimüslimlerin karma olduğu köylerde mescit bulunması halinde sonradan inşa edilen kiliseler yıkılmaktaydı¹⁶. Kilise onarımları da belli kurallara bağlanmıştı. Bu kurallara göre onarımı yapılacak kilisenin eski boyutlarını aşması, kiliseye yeni mekânlar eklenmesi, kilisenin yerinin değiştirilmesi ve onarımda yeni malzemenin kullanılması yasaklanmıştı¹⁷.

Osmanlı Devleti de bu konuda İslami hükümleri benimsemiş ve uygulamıştır. Genel kanı 1856'da Islahat Fermanı'nın ilanına kadar bu kuralların geçerliliğini koruduğu ve yeni kiliselerin ancak gayrimüslim köylerinde sultanın izniyle inşa edilebildiği yönündedir. Ancak özellikle Balkanlarda Islahat Fermanı'ndan önce de kilise ve manastırların inşa edildiğine dair örnekler bulunmaktadır. Örneğin Köstendil (İlca) kazasında 1519 yılında 23 olan manastır sayısı 1550 yılında 30, 1572 yılında ise 35 olmuştur¹⁸. Vıçitrın sancağının incelendiği diğer bir çalışmada

¹⁴ Enisa Sulaj, *Osmanlı Dönemi'nde Ergiri Kazası*, 55.

¹⁵ Mehmet Akman, "Kilise ve Havraların İslam-Osmanlı Hukuk Tarihindeki Yeri." *İLAM Araştırma Dergisi* 1/II (1993): 134, 135, 137.

¹⁶ Aşkın Koyuncu, "Osmanlı Devleti'nde Kilise ve Havra Politikasına Yeni Bir Bakış: Çanakkale Örneği.", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ* XVI (2014): 37, 42, 44.

¹⁷ Aşkın Koyuncu "Osmanlı Devleti'nde Kilise ve Havra Politikasına Yeni Bir Bakış: Çanakkale Örneği.": 46-47.

¹⁸ Musa Sezer, "XVI. Yüzyılda Köstendil İlhası", (doktora tezi, Erciyes Üniversitesi, 2017), 329-335.

1455-1569 yılları arasında kiliselerin sayısının altıdan dokuza, manastırların sayısının ise 10'dan 26'ya çıktığı gözlenmektedir¹⁹. Ayrıca 16. yüzyılda Saraybosna'da yerel yönetimin izni dâhilinde bir Katolik Kilisesi, bir Ortodoks Kilisesi ve bir havra inşa edilmişti. İslam hukukuna aykırı görünen bu durum devletin sosyal, ekonomik ve siyasi çıkarları doğrultusunda pragmatik bir davranışın sonucu olarak yorumlanmaktadır. Diğer yandan bu olay merkezden uzaklaştıkça veya gayrimüslim nüfus yoğunluğu arttıkça yasak ve kısıtlamaların esnetildiğinin göstergesidir²⁰.

Ergiri sancağı dâhilinde de 16. yüzyılda 14, 17. yüzyılda 13, 18. yüzyılda 22 kilise inşa edilmişti²¹. Arşivde bu kiliselerin inşa süreçlerine dair bir kayda rastlanmamıştır. Bu örnekler arasında en ilginç Ergiri'nin merkezinde Eski Pazar Mahallesi'nde yer alan 1784 tarihli Rum Kilisesi'dir. Bu dönemde Müslüman nüfus gayrimüslimlere nazaran fazla olmasına rağmen inşa edilmiş olan kilise yıkılmamış ve kullanılmaya devam edilmiştir. Bu özel durum belki de Arnavutluk'taki dinler arası hoşgörüyü açıklanmalıdır. Sosyolojik açıdan bakıldığında Arnavutluk'taki dini farklılıkların dindarlar arasında bir ayrılık oluşturmadığı söylenebilir²². Ancak genele baktığımızda kiliselerin çoğunlukla Ortodoks nüfusun hâkim olduğu köylerde yer aldığı anlaşılmaktadır.

Gayrimüslim mabetlerinin onarımına dair talepler II. Mahmud Dönemi'nin özellikle son 10 yılı içerisinde artmaya başlamıştı. Bunun sebepleri arasında kiliselerin uzun zamandan beri tamir edilememiş olmasının yanı sıra merkezi otoritenin zayıflaması ile özellikle Balkanlarda yaşanan toprak kayıpları, savaşlar ve ayaklanmaların bölge halkı üzerinde yarattığı olumsuz etkiler ve devletin Müslüman ahali ile birlikte gayrimüslim ahalinin de desteğini sağlama çabası yer almaktaydı²³. 1839 Tanzimat Fermanı ile din ve mezhep gözetmeksizin bütün Osmanlı tebaası kanun önünde eşit kabul edilmişti. 1856 yılında Islahat Fermanı'nın ilanı ile gayrimüslimlerin hakları genişletilmiş, ibadethane ve mektep inşaatı konusundaki kısıtlamalar kaldırılmıştı. Gayrimüslim ibadethanelerinin onarım ve inşa süreçlerinin kolaylaştırılmasının ardından büyük bir talep patlaması yaşandı. Bu dönemde kilise tamirine, yeni kilise inşasına, eski kiliselerin yıkılarak ebadının genişletilmek suretiyle yeniden inşasına ve var olan kiliselere çan kulesi eklenmesine dair istekler yerel yönetimce uygun görüldüğü durumlarda kabul edilmekteydi²⁴. Tanzimat ve Islahat Fermanlarının ilanı ile değişen politik ve kültürel ortam içerisinde gayrimüslimler hem inşa ettirdikleri büyük kiliselerle hem de kiliselere eklettirdikleri çan kuleleriyle şehir yapılanmasında daha görünür hale gelmişti. Gayrimüslim ibadethane ve mekteplerinin hızla sayılarının artması şehrin silüetine de yansımış, şehrin biçimlenmesini etkilemişti²⁵.

¹⁹ Rahman Şahin, "Osmanlı Yönetimi'nde Vıçitrın Sancağı", (1450-1550), (doktora tezi: Erciyes Üniversitesi, 2020), 218.

²⁰ Aşkın Koyuncu, "Yangınlar, Kiliseler ve Havralar: Osmanlı Döneminde Saraybosna'da Gayrimüslim Mabetlerinin Meşrulaşma Süreci." *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi* 10/İ (2021): 188-190.

²¹ Pirro Thomo, *Kishat Pasbizantine në Shqipërinë e Jugut*, (Tiranë: Botim i Kishës Orthodhokse Autoqefale të Shqipërisë, 1988).

²² Genti Kruja, "Arnavutluk'ta Dinlerarası Hoşgörü ve Kültürlerarası Birlikte Yaşama." *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* XXII (2012): 124-125.

²³ Kemal Beydilli, "Osmanlı Dönemi'nde Kilise Siyasetinden Bir Kesit: II. Mahmud Devrinde Kilise Tamiri.", *Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti*, ed. Azmi Özcan (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2000), 256-258.

²⁴ Nuran Koyuncu, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Din ve Vicdan Hürriyetleri Bağlamında Mabetlerinin Hukuki Statüsü* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2014), 153-156.

²⁵ Vedia Derda Taşar, "Şehir ve Kutsal: Osmanlı'da Dini Mimarının Dönüşümü", *Milel ve Nihal* 18/II (2021): 233.

Pavlun Karyesi Şen Mer Kilisesi hakkındaki belge 1720 yılına ait olması bakımından en erken tarihli kayıttır. İçerik olarak da diğerlerinden farklı olan belgede köydeki Müslümanların kilisedeki ibadetleri engellediklerinden ve kiliseye zarar verdiklerinden şikâyet edilmekteydi²⁶. Diğer belgelerin tamamı 1859 ile 1912 yılları arasına tarihlendirilmektedir. Altı kilisenin kayıtları 1859-1899 yılları arasına uzanmaktayken geri kalan 13 kilisenin kaydı 1900-1912 yılları arasına aittir. Kataloğa dahil edilen kiliselerden iki tanesi ilk defa inşa edilecekti. 13 kilise yıkılıp yeniden inşa edilecekken bunlardan altısının boyutlarının büyütüleceği anlaşılmaktadır. Kilise onarımlarına dair herhangi bir veriye rastlanmamıştır. Bu da Islahat Fermanı'nın bir sonucu olarak tamirat konusundaki izinlerin yerel makamlarca verilmesiyle açıklanabilir (Tablo 1).

Gayrimüslim mabetlerinin inşa ve tamir süreçlerinde yaşanan aksaklıklar gecikmelere neden olabilmekteydi. İnşaatin yarım kalması, çökmesi, malzemenin temin edilememesi, bu sebepten tamiratın ertelenmesi veya bir yıldan fazla tatil edilmesi durumlarında izin yenilenmesi gerekiyordu²⁷. Belirtilen sebeplerin yanı sıra bağışlanan arazinin cinsinin tespiti ve yerel halkın şikâyetleri inşa süreçlerini uzatabilmekteydi. Örneğin Delvine Meryem Ana Kilisesi'nin inşasından sonra çan takılması esnasında bölgede Müslümanların bulunduğu gerekçesiyle kaymakam tarafından yapılan şikâyet 1901 yılında yapılan başvurunun 1909 yılında sonuçlanmasına neden olmuştu²⁸. Bu konudaki diğer bir örnek ise Aşağı Leşnice Karyesi Aya Triad Kilisesi'dir. 1901 yılında kilisenin inşası için başvurulmuş ancak Yanni Vasili'nin bağışladığı İstanbul'daki bahçenin kaydının bulunamamasından dolayı talep 1912 yılında sonuçlandırılmıştı²⁹. Bunlar dışındaki başvurular 1-3 yıl arasında cevaplanmıştı.

Balkanlarda ulus devletlerinin ortaya çıkmaya başlamasıyla birlikte Yunanlılar 1829 yılında Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmış, ardından kiliselerini Fener Rum Ortodoks Patrikhanesinden ayırmışlardı. Bir sonraki aşamada Rumların yaşadığı Osmanlı topraklarını ele geçirmeyi yani "Megali İdea"yı gerçekleştirmeyi amaçlamışlardı. Arnavutluk'un güneyi de hedefteki sınırlar arasındaydı³⁰. Hatta bazı araştırmacılar herhangi bir kaynak göstermeden Yunanistan'ın bu emellerini Ortodoks mezhebi üzerinden yürüterek bölgeyi Yunanılaştırma amacı güttüğüne dair iddialarda bulunmaktadır³¹.

İncelenen belgelerde Yunanistan'ın ya da Yunanlıların inşa faaliyetlerini desteklediği veya başka yollarla müdahalede bulunduğu yönünde herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Ancak belgelerde yerli halkın Rum-Ortodoks olduğuna dair ibareler bulunmaktadır. Bunun sebebi Osmanlı Devleti'nin uygulamış olduğu "Millet" sisteminin etkilerinden kaynaklanmaktaydı. Millet sistemi içerisinde Ortodoksluk Yunan milletiyle özdeşleşmişti³². Diğer taraftan bağışların

²⁶ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *İbnülemin Dâhiliye (İE. DH)*, 33/2929, H. 10 Ramazan 1132/16 Temmuz 1720.

²⁷ Aşkın Koyuncu, "Yangınlar, Kiliseler ve Havralar: Osmanlı Döneminde Saraybosna'da Gayrimüslim Mabetlerinin Meşrulaşma Süreci.": 204.

²⁸ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Dâhiliye Mektubi Kalemî (DH.MKT)*, 944/84, 11 Mart 1317/24 Mart 1901; Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Adliye ve Mezahib (İ.AZN)*, 83/40, 26 Şubat 1324/11 Mart 1909.

²⁹ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Şura-i Devlet (ŞD.)*, 2112/5, 22 Haziran 1317/5 Temmuz 1901; BOA. *İ.AZN*, 105/39, 19 Mart 1328/1 Nisan 1912.

³⁰ Kemal Karpat, *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*, çev. Recep Boztemur (İstanbul: Timaş Yayınları, 2021), 37, 39; Halil Kurt, "Yunanistan/Tarih" *TDV. İslam Ansiklopedisi*, XLIII (İstanbul 2013), s. 588.

³¹ Qani Nesimi, *Ortodoks Arnavutlar* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2011), 47-50.

³² Kamel S. Abu Jaber, "The Millet System In The Nineteenth-Century Ottoman Empire", *The Muslim World*, 57/III (1967): 212-213.

kaydedildiği defterlerdeki isimler Yunanca olabilmekte hatta bazı keşif defterleri Yunanca yazılıp Osmanlı Türkçesine çevrilmekteydi³³. Ancak bu bölge halkının Yunanlı olduğu manasına gelmemektedir. Unutulmamalıdır ki milli Arnavutluk alfabesi 1908 yılında son şeklini alana kadar Katolik Arnavutlar Latince, Ortodoks Arnavutlar Yunanca ve kısmen Slavca, Müslüman Arnavutlar ise Arapça alfabe kullanmışlardı³⁴. Zaten Arnavutluk'ta milli bilincin geç uyanmasının sebeplerinden biri de bu olmuştu. Bunun bir etkisi olarak güney Arnavutluk'taki Arnavutlar Yunanca isimler almışlardı. Özellikle nüfus çalışmalarında Arnavutça konuşan Rum ifadesiyle bu gürüha işaret edilmiş olmalıdır³⁵.

Bölgedeki kiliselerle ilgili diğer bir husus ise ibadet dilidir. Arşivde bu konuya dair herhangi bir veriye rastlanmamıştır. Belgelerde adı geçen kiliselerin Rum Ortodokslarına atfedilmelerinden dolayı ibadet dilinin de Yunanca olduğu düşünülebilir. Ancak bu konuda 19. yüzyıl başlarında bölgede hüküm sürmüş olan Tepedelenli Ali Paşa'nın etkileri de yadsınmamalıdır. Kendisi de bir Arnavut olan Ali Paşa resmi yazışma dili olarak Rumca'yı kullanmasına rağmen halk arasında Arnavutça konuşulmaktaydı. Ayrıca Arnavutluk'taki kiliselerin Fener-Rum Patrikliğine bağlı olduğu bu dönemde kilisede Arnavutça kullanımı yasağına rağmen kendisi incili Arnavutçanın Toska ve Gega lehçelerine çevirtmişti³⁶. Bu konuda bizlere bilgi veren diğer bir kaynak ise II. Meşrutiyet dönemi meclis zabıtlarıdır. Kendisi de bir Yanyalı ve Ortodoks olan Ergirili Mama Pulo Efendi köyünde herkesin Arnavutça konuştuğunu ve kilisede Arnavutça dua etmelerini kimsenin engellemediğini aktarmaktadır³⁷.

2.1. Kiliselerin Dağılımı

Sancak dâhilinde 20 kilise tespit edilmiştir. Bunlardan altısı Premedi, altısı Delvine, dördü Ergiri, üçü Pogun, biri ise Tepedelen kaza sınırlarında yer almaktaydı. Premedi, Delvine ve Ergiri kaza merkezlerinde birer kilise bulunmaktayken diğer kiliseler kazalara bağlı köylere dağılmış durumdadır.

Belgelerde adı geçen yerleşim adlarından yalnızca Ceraplan, Jey, Kraçeste, Pavlun ve Valtiste köylerinin yerleri tespit edilememiştir. Bunlardan Ceraplan ve Valtiste köyleri Pogun kazasına, Kraçeste ve Pavlun köyleri Premedi kazasına, Jey köyü ise Tepedelen kazasına bağlı görünmekteydi. Konumları tespit edilebilen köy isimlerinin günümüzde de kullanılmaya devam ettiği görülmektedir (Harita 1).

---

³³ BOA. ŞD, 2107/24, 20 Teşrinievvel 1320/2 Kasım 1904.

³⁴ Necip P. Alpan, *Tarihin Işığında Bugünkü Arnavutluk* (Ankara: Ulucanlar Matbaası, 1975), 155.

³⁵ Enisa Sulaj, *Osmanlı Dönemi'nde Ergiri Kazası*, s. 55.

³⁶ Kemal Beydilli, "Tepedelenli Ali Paşa" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XL (İstanbul 2011), s. 479.

³⁷ Gülnihal Bozkurt, "II. Meşrutiyet Osmanlı Meclis Zabıtlarında Bulgar Azınlıklarının Kilise ve Okul Sorunları." *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* IV (1993): 109.

Harita 1. Ergiri Sancağındaki Kiliselerin Dağılımı (Google Earth)

Konumu tespit edilebilen yerleşimler arasından Duyani ve Luvine köyleri 19. yüzyılın ikinci yarısında Ergiri sancağına, Kilarisht ve Lupçke köyleri ise Premedi kazasına bağlı görülmektedir. Bu köyler günümüzde Ergiri ili sınırları içerisinde kalmaktadır.

Aya Saranda, Mursi, Lukova, Aşağı Leşnice ve Yukarı Leşnice köyleri 19. yüzyılın ikinci yarısında Delvine kazasına bağlıydı. Günümüzde bu köylerin tamamı Avlonya sınırları dâhilinde kalmaktadır.

Kakos ve Zaravina köyleri de Pogun kazasına bağlı görünmekteyken günümüzde Kakos Ergiri ili sınırları içerisinde, Zaravina ise Yunanistan sınırları dâhilindedir.

2.2. İnşaat İçin Gerekli Koşullar

İnşa süreçleri köyün ileri gelenlerinin ya da ihtiyar heyetinin isteklerini Rum Patrikliğine iletilmesiyle başlamaktaydı. Patrikliğin Adliye ve Mezâhib Nezaretî'ne yaptığı başvuru soruşturmaya tâbi tutulmaktaydı. Soruşturma sonucu, kaza merkezinden Ergiri mutasarrıflığı ve Yanya vilayeti aracılığıyla Adliye ve Mezâhib Nezaretî'ne iletilmekteydi. Nezaret tarafından değerlendirilen başvuru sırasıyla Dâhiliye Nezaretî, Şura-i Devlet, Sadaret ve padişahın iradesi şeklinde ilerlemekteydi. Bu sıra dâhilinde yerel yönetimlerce verilen kararların uygulandığı görülmektedir.

Bir kilisenin yeniden inşası veya onarımı için kilisenin bulunduğu mahallin bazı özellikleri taşınması gerekmektedir. Kilisenin inşa edileceği yerleşimde başka kilisenin olup olmadığı, varsa neden kullanılmadığı, yeni kiliseye neden ihtiyaç duyulduğu soruşturulmaktaydı. Gerekçe olarak genellikle diğer kiliselerin Hristiyan ahali için yetersiz ve harap durumda olmaları ileri sürülmüştü.

Soruşturma esnasında kilisenin inşa edileceği yerleşimin nüfus bilgileri de istenmekteydi. Bu bağlamda bölgede başka mezheplerden veya inançlardan kişilerin yaşayıp yaşamadıkları da

bildirilmekteydi. Böylelikle yeni inşa edilecek olan kilisenin diğer mezhep ve inançlardaki insanlar üzerine oluşturacağı rahatsızlığın önüne geçilmek istenmekteydi. Soruşturma esnasında bölgenin Müslüman dini yetkililerine de onarım veya inşa faaliyetinin İslam hukuku açısından sakıncası olup olmadığı sorulabilmekteydi³⁸. İncelediğimiz belgelerde bölge nüfusunun tamamen Ortodokslardan oluşmasından dolayı böyle bir kayda rastlanmamıştır.

Kilise inşa edilecek olan arazinin vakıf mı yoksa miri arazi mi olduğunun bildirilmesi gerekmekteydi. Arazinin vakıf malı olduğu durumlarda vakfın cinsinin tespit edilmekte ve yerine başka bir arazi konmak suretiyle kullanılmasına izin verilebilmekteydi. Aksi halde vakıf arazisinin doğrudan kullanılması veya satılarak gelirinin kilise sandıklarına aktarılması uygun görülüyordu³⁹. İncelenen örneklerde daha çok miri arazilerin kullanıldığı görülmüştür. Bu tip araziler için ise öşür bedeli belirlenerek kullanılmasına izin verilmekteydi.

Kilisenin konum olarak uygunluğu tasdik edildikten sonra yapının en, boy ve yükseklik ölçüleriyle birlikte çizimleri ve keşif defterleri dosyaya eklenmekteydi. Araştırma esnasında 12 kiliseye ait çizim ve yedi keşif defterine rastlanmıştır. İnşa aşamasında masraflarla ilgili bir sınırlama bulunmazken planlarda belirtilen ölçülerin aşılmaması şart koşulmuştu. Belgelerde harcamaların nasıl karşılanacağı da belirtilmekteydi. Köyün ileri gelenlerinin yaptığı yüklü bağışlar listelerle kayıt altına alınmaktaydı⁴⁰. Belirlenen koşullar sağlandığı durumda kilisenin inşasına veya onarımına ruhsat verilmekteydi.

Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslim mabetleri, her ne kadar izne tabi olsalar da izinsiz inşaatlar da mevcuttu. Devletin gücünün zirvesinde olduğu klasik dönemde bu yapılar yıkılmaktayken 19. yüzyılda ilan edilen Tanzimat ve Islahat Fermanlarının etkisiyle bu tip yapılaşmaya müsamaha gösterilmiş ve Avrupalı devletlerin bakılarından çekinildiğinden dolayı gerekli araştırmalar yapıldıktan sonra ruhsat altına alınmışlardı⁴¹. Ruhsatsız inşaatlar yerel halkın veya makamların şikayetleri sonucu ortaya çıkabildiği gibi polis komiserliği aracılığıyla da tespit edilebilmekteydi⁴². Ergiri'de ruhsatsız inşa edilmiş iki kilise vardı. İkisinin de inşaatı durdurulduktan sonra soruşturmaya tabi tutulmuşlardı. Aya Saranda Kilisesi'nin inşasında yerel yönetimce bir engel görülmediğinden ruhsatı verilmişti⁴³. Lukova Karyesi Panaya Kilisesi'nin soruşturmasının sonucu bilinmemektedir. Ancak dönem içerisinde sergilenen genel tutuma bağlı olarak ruhsatının verildiği düşünülmektedir.

İnşaat tamamlandıktan sonra belirtilen koşullara uyulup uyulmadığını denetlemek amacıyla kilisede ikinci bir keşif daha yapılmaktaydı. İncelenen örnekler arasında sancak dâhilinde ikinci bir keşif yapıldığına dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

³⁸ Zafer Gölen, "Tanzimat Dönemi'nde Bosna-Hersek'te Kilise İnşa ve Onarım Faaliyetleri." *Bellekten* 65/CCXLII (2001): 228.

³⁹ BOA. *ŞD*, 2112/5, 25 Mart 1322/7 Nisan 1906.

⁴⁰ BOA. *İAZN*, 46/41, 16 Eylül 1317/M. 29 Eylül 1901; *ŞD*, 2112/5, 22 Temmuz 1318/4 Ağustos 1902; *ŞD*, 2106/11, 3 Ağustos 1319/16 Ağustos 1903.

⁴¹ Muhammed Ceylan, "Osmanlı Devleti'nde Ruhsatsız Olarak İnşa Edilen Kilise, Manastır, Havra ve Mektepler." *Turkish Studies* 15/II (2020): 167.

⁴² BOA. *DH.MKT*, 954/32, 24 Kânunusani 1320/6 Şubat 1905.

⁴³ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Hariciye (İ.HR.)*, 187/10396, 13 Safer 1278/20 Ağustos 1861.

2.3. Maddi Kaynaklar

Kilisenin inşasında harcanacak paranın kaynağının belirtilmesi gerekmektedir. Bu meblağ genellikle halk tarafından kilise sandıklarında toplanan yardımlarla karşılanmaktaydı. Aya Saranda İskelesi Kilisesi'nin giderleri iskeleye gelen tüccarlardan toplanan sadakalarla, Aşağı Leşnice Aya Triad Kilisesi'nin giderleri halkın yardımı yanında Yanni Vasili'nin mirasıyla, Lukova Karyesi Panaya Kilisesi'nin giderleri ise Sofya'nın mirası ve köy kadınlarının yardımlarıyla karşılanmıştı. Bazı durumlarda ise köy ahalisinin önde gelenleri kilise inşa giderlerinin bir kısmını karşılamakta geri kalan kısmı ise yine ahali tarafından malzeme olarak tamamlamaktaydı⁴⁴. Ayrıca kilisenin inşa edileceği arazinin de bağış yoluyla elde edildiği örnekler de mevcuttur. Aşağı Leşnice Aya Triad Kilisesi'nin arazisi Hristo Yanni tarafından bağışlanmışken Delvine Meryem Ana Kilisesi'nin arazisi Yanya'daki Fransız konsolosu ve kardeşine aitti.

Belgelerin sonuna eklenen gayrimüslim vatandaşlardan zorla akçe toplanmaması şartı ile bir yandan gayrimüslimlerin mabetleriyle ilgili talepleri karşılanarak onların devletle bütünleşmesini amaçlanmış diğer yandan bu uyarıyla kendi içlerinde çıkması muhtemel sorunlarında önü alınmaya çalışılmıştı⁴⁵.

2.4. Çizimler

İnşa izni için gerekli olan diğer bir unsur ise plan ve cephe çizimleriydi. Arşivde 12 kiliseye ait çizime rastlanmıştır. Bunlardan 10'u ölçekli plan, biri kroki⁴⁶ biri ise vaziyet planıdır⁴⁷. Çizimlerde planların bazıları "resm-i ufki", vaziyet planları "harita", cephe çizimleri ise "mürtesim-i şakuliye" olarak isimlendirilmişti. Bunlar dışında Delvine Meryem Ana Kilisesi'nin planında narteksin "teneffüs mahalli" naosun "ibadet mahalli", apsis önünün ise "papas mahalli" olarak isimlendirilmesi bizlere dönemin terminolojisine dair veriler sunmaktadır⁴⁸.

Kiliselerin tamamı bazilikal plan şemasına sahipti. Bunlardan yedi tanesi üç nefli olarak, üç tanesi ise tek nefli olarak planlanmıştı. Kilisenin apsisleri de nef sayısına bağlı olarak üçlü veya tekli bir şekilde düzenlenmişti. Yalnızca Lupçke Karyesi Aya Yorgi Kilisesi üç nefli olmasına rağmen apsisi tekli olarak yapılmıştı. Verilen ölçülere göre hacmen en büyük kilise Duyani Karyesi Aya Vlasiyos Kilisesi, en küçük kilise ise Lukova Karyesi Panaya Kilisesi'dir.

2.5. Unvanlar

Çizimler ve keşif defterlerinin altında yer alan mühürlerle metin içerisinde geçen ibarelerden bunların kimler tarafından hazırlandığı anlaşılmaktadır. Luvine Karyesi Aya Nikol Kilisesi⁴⁹ ve Valtiste Karyesi Aya Dimitri Kilisesi'nin⁵⁰ keşif ve çizimleri, Aşağı Leşnice Karyesi Aya Triad⁵¹

⁴⁴ BOA. *DH.MKT*, 853/7, 22 Mart 1320/4 Nisan 1904; Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Resmi Maruzat (Y.A.RES.)*, 152/10, 18 Kânûnuevvel 1323/31 Aralık 1907.

⁴⁵ Talip Ayar, "Osmanlı'nın Son Dönemi Maçka'da Kiliselerin Tamiri ve Yeniden İnşası." *History Studies* 9/1 (2017): 13.

⁴⁶ BOA. *İ.AZN*, 100/16, H. 2 Zilhicce 1276/21 Haziran 1860.

⁴⁷ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriyye Müdüriyeti (ML. EEM.)*, 683/31, 5 Şubat 1322/18 Şubat 1907.

⁴⁸ BOA. *İ.AZN*, 50/14, 15 Mayıs 1321/28 Mayıs 1905.

⁴⁹ BOA. *İ.AZN*, 46/41, 15 Teşrinievvel 1317/M. 28 Ekim 1901; BOA. *İ.AZN*, 46/41, 15 Teşrinievvel 1317/M. 28 Ekim 1901.

⁵⁰ BOA. *İ.AZN*, 55/25, 16 Temmuz 1318/29 Temmuz 1902; BOA. *İ.AZN*, 55/25, 16 Eylül 1318/29 Eylül 1902.

⁵¹ BOA. *İ.AZN*, 105/39, 20 Teşrinisânî 1317/3 Aralık 1901.

ve Jey Karyesi Hristos Kiliselerinin⁵² çizimleri Ergiri belediye kalfası Hristo Kalfa tarafından yapılmıştı. Premedi Aya Nikola Kilisesi'nin keşfi Akil Efendi⁵³, Lupçke Karyesi Aya Yorgi Kilisesi'nin çizim ve keşfi Premedi belediye kalfası⁵⁴ tarafından gerçekleştirilmişti. Mursi Karyesi Aya Todor Kilisesi'nin çizimleri Delvine belediye kalfası Yorgi tarafından yapılmıştı⁵⁵. Yine Delvine'deki Meryem Ana Kilisesi'nin çan kulesi için keşif Ergiri belediye kalfası Hristo ile liva nafia mühendisi tarafından hazırlanmış ancak çizimler Delvine belediye kalfası Yorgi tarafından yapılmıştı⁵⁶. Bu son iki örnek bizlere keşif ile çizimin farklı kişiler tarafında yapılabileceğini göstermektedir. Bununla birlikte Zaravina Karyesi Aya Yorgi Kilisesi'nin keşif ve çizimlerini yapan Gligori Nikola Davanci'nin müteahhit ve dülger unvanlarını taşıması bu kişilerin birden fazla unvanı kullanabildiklerinin işaretidir⁵⁷.

Eski Pazar Mahallesi Rum Kilisesi'ne eklenecek olan çan kulesinin çizimleri İtalyan mimar Italo Bernasconi'nin kaşesini taşıması bakımından önem arz etmektedir⁵⁸. Ceraplan Karyesi Aya Nikola Kilisesi'nin çizim ve keşfi ise mimar unvanlı Vasilaki Karami tarafından yapılmıştı⁵⁹.

2.6. Çan Kuleleri ve Çanlar

19. yüzyılın ikinci yarısında kiliselere çan kuleleri eklemek ve kuleye çan takmak üzere Hristiyanlara izin verilmeye başlanmıştı. Çanın çalınması konusunda araştırmacılar farklı görüşler öne sürmektedir. Bazı kaynaklarda Osmanlı Dönemi'nin sonuna kadar çan çalınma yasağının devam ettiğini belirtirken⁶⁰, bir kısım kaynaklar bizim de ulaştığımız verilerle paralel olarak 1856 yılından sonra ahali sadece Hristiyanlardan oluşan yerlerde çan çalınmasında bir problem yaşanmadığını ifade etmektedir. Hatta İslam yerleşimine yakın yerlerde de çan kulesinin inşasında izin verildiğine dair örnekler mevcuttur⁶¹. Ancak bu istisnai bir uygulamadır. Bu konudaki örnekler incelendiğinde Müslüman nüfusun yaşadığı yerlerde eski kiliselerin yıkılıp ebatlarının büyütülerek yeniden inşasına izin verilebildiği ancak kiliselerde çan kulesinin yapımına izin verilmediği görülmüştür. Bunun sebebi ise çan kulesi gibi unsurların taşıdıkları sembolik anlamlara dayanmaktaydı. Her ne kadar kanunlar milletlerin hukuksal eşitliği yönünde düzenlenmişse de kültürel bağlamda kiliseler ön plana çıkarılmak istenmemekteydi⁶².

Kayıtlardan kiliseye çan kulesi ekleyip çan takmak için bazı şartların sağlanması gerektiği öğrenilmektedir. Özellikle küçük yerleşimlerde çanın sebepsiz yere değiştirilerek daha büyük bir çan takılması uygun görülmemekteydi. Yukarı Leşnice Karyesi Aya Nikola Kilisesi'nde böyle bir durum yaşandığından dolayı kilisede ikinci bir tahkikat yapılmıştı⁶³. Lukova Karyesi Panaya

⁵² BOA. *Y.A.RES*, 152/10, 20 Şubat 1318/5 Mart 1903.

⁵³ BOA. *ŞD*, 2112/4, 4 Kânûnuevvel 1327/17 Aralık 1911; BOA. *ŞD*, 2112/4, 14 Kânûnuevvel 1327/27 Aralık 1911.

⁵⁴ BOA. *İ.AZN*, 100/8, 4 Temmuz 1324/17 Temmuz 1908; BOA. *ŞD*, 77/16, 4 Temmuz 1326/M. 17 Temmuz 1910.

⁵⁵ BOA. *İ.AZN*, 38/38, 1 Haziran 1315/M. 13 Haziran 1899.

⁵⁶ BOA. *DH.MKT*, 944/84, 17 Şubat 1317/2 Mart 1902; BOA. *DH.MKT*, 944/84, 18 Şubat 1317/3 Mart 1902.

⁵⁷ BOA. *ŞD*, 2107/24, 20 Teşrinievvel 1320/2 Kasım 1904.

⁵⁸ BOA. *İ.AZN*, 101/1, 14 Şubat 1325/27 Şubat 1910.

⁵⁹ BOA. *İ.AZN*, 64/4, 19 Temmuz 1320/1 Ağustos 1904.

⁶⁰ M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçekler*, (İstanbul: Klasik Yayınevi, 2012), 314-316.

⁶¹ Aşkın Koyuncu "Osmanlı Devleti'nde Kilise ve Havra Politikasına Yeni Bir Bakış: Çanakkale Örneği.": 55, 67.

⁶² Vedia Derda Taşar, "Tanzimat Sonrası Gayrimüslimlerin Mimari Faaliyetleri: Samsun Kasabası Örneği (1866-1990)."
Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 8/XV (2022): 252, 254.

⁶³ BOA. *DH.MKT*, 1046/63, 4 Kânûnusânî 1321/17 Ocak 1906.

Kilisesi'nde ise soruşturma sırasında kilisenin içindeki çanın ortaya çıkmasının ardından çanın yıkılmış olan eski kiliseye ait olduğunun belirtilmesi üzerine yeni yapılan kiliseye eklenmesinde engel görülmemiştir⁶⁴. Diğer bir örnek Delvine'deki Meryem Ana Kilisesi'nde karşımıza çıkmaktadır. Kiliseye takılacak olan yeni çana kilisede halihazırda bir çan bulunduğu ve yerine daha büyük bir çanın takılmasının bölgedeki Müslümanları rahatsız edeceği gerekçesiyle kaymakam tarafından müsaade edilmemiştir⁶⁵. Islahat Fermanı'ndan sonra çan çalmakla ilgili farklı görüşler öne sürülmesine rağmen⁶⁶ sancak genelinde yeni çan takmak ve çanı büyütme gibi meselelerin izne tabi olup var olan çanın kullanılmasında herhangi bir sakınca görülmediği anlaşılmaktadır. İzin aşamasında çan takılacak yerde Müslüman ahalinin şikâyeti, mahalli makamların görüşleri, çanın konum olarak Müslüman mahallesine veya yapılarına yakınlık ve uzaklığı dikkate alınmaktaydı.

İnşa edilecek olan çan kuleleri ve takılacak olan çanlar ahalden gönüllü kişilerin bağışlarıyla yapılmaktaydı. Yukarı Leşnice Karyesi Aya Nikola Kilisesi'nin çanı köy ahalisinden bir tüccar tarafından⁶⁷, Premedi Aya Nikola Kilisesi'nin çanı ise Premedili Alkis Kalfa tarafından temin edilecektir⁶⁸. Delvine Meryem Ana Kilisesi'nin çan kulesi ise Luvine kasabası ahalisinden olup vefat eden Kosta'dan kalan mirasla karşılanmıştı⁶⁹.

Verilen tanımlamalar neticesinde iki tip çan kulesi inşa edildiği anlaşılmaktadır. Birinci tipte çan kuleleri 4-5 m. yüksekliğinde olup kilisenin duvarı üzerine eklenmekteydi. Aşağı Leşnice Aya Triad ve Delvine Meryem Ana Kiliselerinde bu tip çan kuleleri kullanılmıştı. İkinci tip çan kuleleri ise 8-13,50 m. yüksekliğinde, yapıya bitişik ya da bağımsız olarak, zeminden yükselecek şekilde, kilise girişinin önüne yapılmaktaydı. Eski Pazar Mahallesi Rum, Luvine Karyesi Aya Nikol, Jey Karyesi Hristos, Valtiste Karyesi Aya Dimitri, Premedi Aya Nikola ve Zaravina Karyesi Aya Yorgi Kiliselerinin çan kuleleri bu gruba girmektedir.

2.7. Malzeme ve Keşif Defterleri

Patrikhane tarafından gönderilen dilekçenin Adliye ve Mezâhib Nezareti'ne ulaşmasının ardından izin istenen köyde bir keşif yapılması gerekmektedir. Bu keşif yerel yönetimce görevlendirilen bir mühendis tarafından yapılmaktaydı. Mühendis incelemeler neticesinde kilisede yapılacak değişikliklere dair bir rapor hazırlayarak inşa edilecek kilisenin ölçüleri, kapı ve pencere sayısı, kullanılacak ana malzeme gibi bilgileri bu raporda binanın çizimleriyle birlikte ilgili makama sunmaktaydı. Bu belgeler arasında yapıda hangi malzemeden ne ölçüde kullanılacağını ve malzemenin ne kadara mal olacağını bildiren keşif defterleri de yer almaktaydı.

Yapılan araştırma neticesinde yedi kilisenin keşif defterine ulaşılmıştır. Keşif defterlerinden yapıda kullanılacak malzeme en, boy ve kalınlıklarıyla detaylı bir şekilde tanımlanmış ve adet fiyatıyla hesaplanmıştı. Adet olarak ölçümü yapılamayan malzeme ise kıyye olarak hesaplanmıştı. Duvar ve zemin döşemelerinde kullanılacak olan malzemenin hesabı malzemenin kaplayacağı

⁶⁴ BOA. *DH.MKT*, 954/32, 24 Kânûnusani 1320/6 Şubat 1905.

⁶⁵ BOA. *DH.MKT*, 944/84, 8 Kânûnusânî 1318/21 Ocak 1903.

⁶⁶ Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçekler*, 311-316.

⁶⁷ BOA. *DH.MKT*, 1046/63, 4 Kânûnusânî 1321/17 Ocak 1906.

⁶⁸ BOA. *ŞD*, 2112/4, 1 Mart 1328/14 Mart 1912.

⁶⁹ BOA. *DH.MKT*, 944/84, 11 Mart 1318/24 Mart 1902.

alan üzerinden yani m² başına yapılmıştı. Amele ücretleri de yine çalışacakları alan üzerinden m² hesabıyla veya gündelik hesabıyla belirlenmişti.

Luvine köyündeki Aya Nikol Kilisesi'nin toptan giderleri 12.352 kuruş 20 para tutmuştu. Temelle birlikte duvarların kaplayacağı alan 320 m² olarak hesaplanmıştı. Altı taş kolon, 15.000 kıyye (19.524 kg.) kireç, çatı için farklı ebatlarda beş çeşit tahta ve kiriş, çatıyı kapatmak için 25.000 kıyye (32.540 kg.) kaba taş, döşeme için 70 adet, tavan için 270 farklı ebatlarda tahta, 150 kıyye (~195,2 kg.) çivi, 1 m. genişliğinde ve 2,20 m. yüksekliğinde üç kapı, 0,90 m. genişliğinde ve 1,80 m. yüksekliğinde 12 pencere, zemin döşemesi için 90 m² siyah plaka inşaat için gerekli görülmüştü. Ayrıca dülgere ücreti m² başına 8 kuruş olarak hesaba eklenmişti⁷⁰.

Aşağı Leşnice Aya Triad Kilisesi keşif defterinde kilisenin en, boy ve yükseklik ölçüleri verildikten sonra duvarda kullanılacak taş ve kum 540 m²'lik alan üzerinden, zeminde kullanılacak olan döşeme taşları ise 160 m² alan üzerinden hesaplanmıştı. Ayrıca inşaatta 24.000 kıyye (~31.238 kg.) kireç, 470 kıyye (~611,7 kg.) lama demir, 70.000 kıyye (~91,1 kg.) çatı için kaba taş, 600 kıyye (~781 kg.) çivi kullanılacaktı. Duvarlar için hatıl ile çatı ve tabanda kullanılacak olan ahşap en, boy ve kalınlıkları üzerinden ayrı ayrı hesaplanmış, çatı ve tavanda çalışacak 300 dülgere günlük 8 akçeden fiyatlandırılmıştı. Kilise için gerekli görülen üç kapı da 1,40 m. genişliğinde ve 2,30 m. yüksekliğinde olacak ve kapılar için el topu, menteşe ve kilitler alınacaktı. Kilisedeki 16 pencerenin genişlikleri 1,00 m. yükseklikleri ise 2,00 m. olacaktı. Pencere için 96 menteşe, 16 ispanyola (bir çeşit kilit sistemi), 128 cam ve 32 kıyye (~41,6 kg.) macun gerekli görülmüştü⁷¹.

Delvine Meryem Ana Kilisesi'nin çan kulesine ait keşif defterinde taş duvar, saçak ve kolonlar 15 m² olarak hesaplanmıştı. İnşaat için 90 kıyye (~117,1 kg.) lama demir, 170 kıyye (~221,2 kg.) kireç, 20 yarma kereste ve 10 kıyye (~13 kg.) çivinin gerektiği not edilmişti⁷².

Valtiste köyündeki Aya Dimitri Kilisesi'nin giderleri 19.303 kuruş tutmuştu. Duvar, taş, kum, su ve usta gideri m² başına 10 kuruştan hesaplanmıştı. Bina için 25.000 kıyye (32.540 kg.) kireç, 220 kıyye (~286,3 kg.) çivi, çatı için 45.000 kıyye (58.572 kg.) taş plaka, duvarların bağlanması için 650 hatıl, döşeme, çatı vesaire için altı farklı uzunlukta tahtaya ihtiyaç duyulmuştu. Kiliseye eklenecek olan 14 pencere 1,80 m. yüksekliğinde ve 1,60 m. genişliğinde olacaktı. Pencere için 84 cam ve 14 kıyye (~18,2 kg.) macun istenmişti. İnşaat için gerekli olan 4 kapı ise 1,20 m. genişliğinde ve 2,20 m. yüksekliğindeydi. Kapıların doğraması, kerestesi, kilit ve usta ücreti olarak m² başına 45 kuruş belirlenmişti. Binanın 160 m² alanı kaplayan zemin döşemesini birim fiyatı 8 akçeden hesaplanmıştı. Kilisenin tavan döşemesi, sıvanması ve diğer işleri için 210 dülgere amelesi günlük 8 akçeye çalışacaktı⁷³.

Zaravina Karyesi Aya Yorgi Kilisesi'nin keşif defterinde yalnızca ihtiyaç duyulan malzemelerin cinsi ve ne kadara mal olacakları belirtilmişti. Bu listeye göre duvarcılarının yevmiyeleri 3.020 kuruş 16 para, kireç 566 kuruş 20 para, 160 direk 1.280 kuruş, çatı taşı ve düz taş için 2.300 kuruş, kapı ve pencereler için 500 kuruş, pencere parmaklıklarına 300 kuruş,

⁷⁰ BOA. *İ.AZN*, 46/41, 15 Teşrinievvel 1317/M. 28 Ekim 1901.

⁷¹ BOA. *ŞD*, 2112/5, 20 Teşrinisânî 1317/3 Aralık 1901; BOA. *ŞD*, 2112/5, 16 Teşrinievvel 1318/29 Ekim 1902.

⁷² BOA. *DH.MKT*, 944/84, 17 Şubat 1317/2 Mart 1902.

⁷³ BOA. *İ.AZN*, 55/25, 16 Eylül 1318/29 Eylül 1902.

döşemeye 800 kuruş, çivilere 433 kuruş 56 para olmak üzere toplu olarak 10.000 kuruş harcanacaktı⁷⁴.

Lupçke Aya Yorgi Kilisesi'nde harcamalar “doğramacılığa dair” ve “dülgerliğe dair” olmak üzere iki kalemde hesaplanmıştı. Doğramacılara dair başlığı altında 1.200 kıyye (~1.562 kg.) kireç, tavan için 250 tahta, 25 kıyye (~32,5 kg.) çivi, 12 kıyye (~15,6 kg.) keten, koltuk için 200 ağaç, 200 tahta ve 10 kıyye (~13 kg.) yağlı boya yer almaktaydı. Bu işlerde yevmiyesi 10 kuruştan 11 amele çalışacaktı. Dülgerliğe dair başlığı altında ise 30 büyük ağaç, 650 patavra denilen tahta, 1.000 kuşak ağacı (sağlamlığını artırmak için bir şeyin çevresine geçirilen ağaç), 10.000 kıyye (13.016 kg.) kireç, 60 kıyye (~78 kg.) çivi, pencereler için 70 demir, 44 çengel, 44 çerçeve ve 66 cam, 2 kapı için 8 çerçeve, kapı kanadı için 10 tahta ve kapı için 4 çengel yazılmıştı. Bu işte günlüğü 10 kuruştan 410 amele çalışacaktı⁷⁵.

Premedi'deki Aya Nikola Kilisesi'nin de keşif defterinden çan kulesinin kâgir olarak inşa edileceği, 1 kapısı ve 3 penceresinin olacağı anlaşılmaktadır⁷⁶.

Tespit edilebildiği kadarıyla kiliselerin beş tanesi kâgir (Delvine Meryem Ana Kilisesi, Jey Karyesi Hristos Kilisesi, Kilarışt Karyesi Kilisesi, Mursi Aya Todor Kilisesi), üçü yarı kâgir (Aşağı Leşnice Aya Triad Kilisesi, Luvine Aya Nikol Kilisesi, Valtiste Aya Dimirti Kilisesi), Lupçke Karyesi Aya Yorgi Kilisesi ise tamamen ahşaptan yapılacaktı.

Bu süreçte hazırlanan keşif defterleri bizlere kullanılacak malzemenin cinsi, ölçüsü ve masraflarını içeren bir envanter kaydı sunmaktadır. Böylelikle yapılacak onarım çalışmaları için bu kayıtların kolaylık sağlayacağı da düşünülmektedir.

3. İnşa ve Onarım Faaliyetlerinden Örnekler

3.1. Pavlun Karyesi Şen Mer Kilisesi

6 Temmuz 1720 tarihli belgeye göre Şen Mer adlı kilise fetihten beri varlığını devam ettirmekte olup köyün aşağısında köye yakın bir konumda yer almaktaydı. Köyde Müslümanlarla Hristiyanlar bir arada yaşamaktaydı. Müslümanlar Hristiyanların ibadetlerini engelleyerek kiliseye zarar vermekle, kiliseyi camiye çevirmek veya tamamen yıkmakla Hristiyanları tehdit etmekteydi. Bunun üzerine yazılan dilekçeyle Müslümanların kiliseye müdahalelerinin engellenmesi istenmişti⁷⁷. Bu arzuhal incelediğimiz belgeler arasında en erken tarihlisi olmasıyla dikkat çekmektedir.

3.2. Duyani (Dhuvjan) Karyesi Aya Vlasiyos Kilisesi

9 Kasım 1859 tarihli arzuhalde belirtildiği üzere köydeki kilise harap durumda olduğundan kullanılamamaktaydı. Mevcut bina yıkılarak yerine 38x24 zirâ (28,80x18,19 m.) ölçülerinde ve 14 zirâ (10,61 m.) yüksekliğinde yeni bir kilise inşa edilmek istenmekteydi. Metnin altındaki mühürden anlaşıldığı kadarıyla arzuhal Rum Patrikliği tarafından yazılmıştı⁷⁸.

⁷⁴ BOA. ŞD, 2107/ 24, 20 Teşrinievvel 1320/2 Kasım 1904.

⁷⁵ BOA. ŞD, 77/16, 4 Temmuz 1326/M. 17 Temmuz 1910.

⁷⁶ BOA. ŞD, 2112/4, 4 Kânûnuevvel 1327/17 Aralık 1911.

⁷⁷ BOA. İE. DH, 33/2929 (H. 10 Ramazan 1132/16 Temmuz 1720).

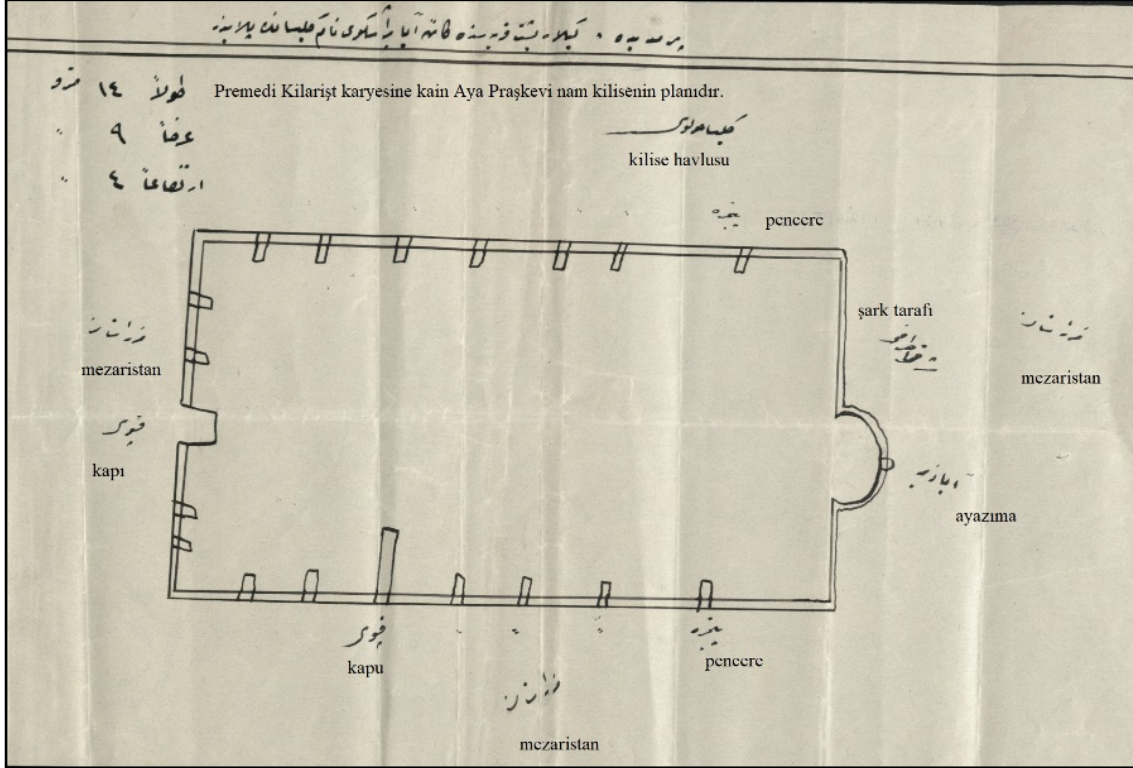
⁷⁸ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Hariciye (İ. HR)*, 173/9411, 7 Rebiyülahir 1276/9 Kasım 1859. 1 mimari arşın (zirâ) 75,8 cm. olarak alınmıştır. (Mehmet Erkal, “Arşın” *TDV. İslâm Ansiklopedisi*, III (İstanbul 1991), s. 412.

3.3. Kilarışt (Qilarisht) Karyesi Kilisesi

Kiliseyle ilgili en erken tarihli kayıt 1860 tarihli kroki çizimine aittir. Çizime göre kilisenin doğu, batı ve güney tarafları mezarlıkla çevrelenmişti. Kuzeyde avlusu yer almaktaydı. Apsisin doğusunda bir ayazma bulunmaktaydı. Yapının batı ve kuzey cephelerinde birer girişi vardı. Kuzey duvarı üzerinde yedi, güney duvarında altı, batı duvarında ise dört pencere bulunmaktaydı. Çizim kağıdında herhangi bir imza veya mührü rastlanmamıştır⁷⁹. (Çizim 1)

Çizim 1. Kilarışt Karyesi Kilisesi Krokisi (İ. AZN, 100/16).

Şura-i Devlet'ten Sadaret'e gönderilmiş olan 26 Mart 1911 tarihli belgeden edinilen bilgilere göre kilise köyün kuzeybatısında, dört tarafı duvarlarla çevrili bir mezarlık içerisinde yer almaktaydı. Harap durumda olan yapının ruhsatsız bir şekilde yeniden inşa edilmeye başlanması üzerine inşaatı durdurulmuştu. Daha sonra kilisenin eski temelleri üzerine yeniden inşa edilmesi yönünde karar alınmıştı. Yeni inşa edilecek kilise kuzeyden 1 m. kadar genişletilerek 14x9 m. ölçülerinde ve 4 m. yüksekliğinde olacak ve kâgir olarak yapılacaktı. Kilisenin yeniden inşasında herhangi bir mâni görülmemişti⁸⁰. 1 Nisan 1911 tarihinde iradesi yazdırılmıştı⁸¹. Yapıya ait iki belge arasında yaklaşık 50 yıllık bir zaman farkı vardır. Muhtemelen 1860 tarihli çizim ilk kez

⁷⁹ BOA. İ.AZN, 100/16, 2 Zilhicce 1276/21 Haziran 1860.

⁸⁰ BOA. İ.AZN, 100/16, 13 Mart 1327/26 Mart 1911.

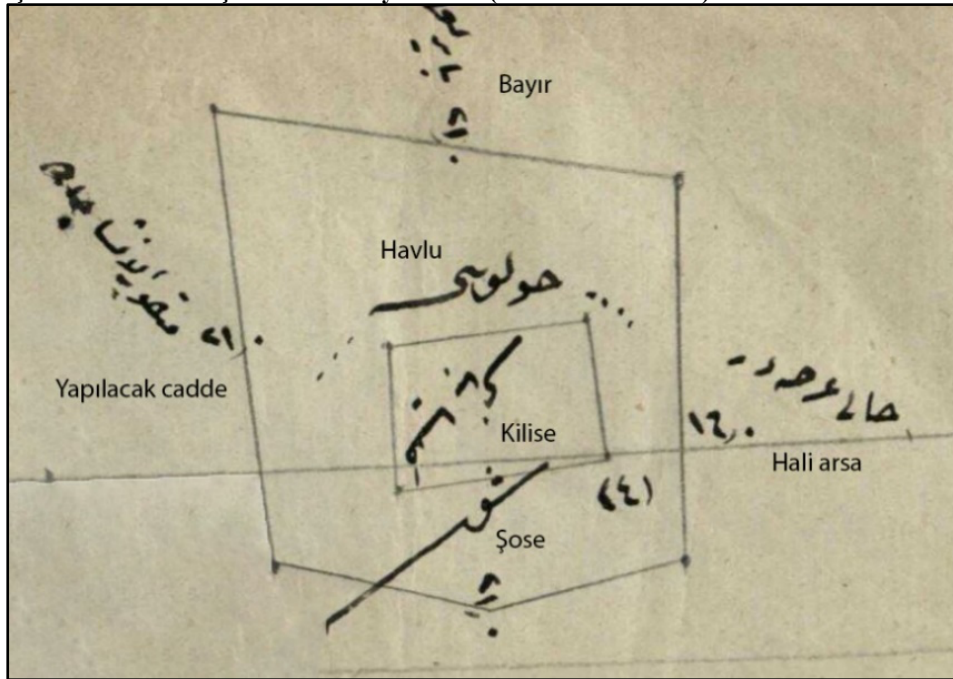
⁸¹ BOA. İ.AZN, 100/16, 19 Mart 1327/1 Nisan 1911.

inşa edilecek olan kiliseye aitken 1911 yılındaki yazışmalar köy ahalisinin kiliseyi genişletme isteği üzerine yapılmıştı⁸².

3.4. Aya Saranda İskelesi Kilisesi

Ergiri kaymakamı tarafından Yanya valisine yazılan 8 Mayıs 1861 tarihli belgede Tepedelenli Ali Paşa tarafından yaptırılan ve zaman içinde harap duruma gelen kilisenin Pikeras (Piqeras) köyünden Kostantin Kenderu ve Niviceli (Nivicë) Biblodoli adlı Hristiyanlar tarafından iskeleye gelen tüccarlardan toplanan sadakalarla onarıldığı öğrenilmektedir. Onarım sırasında yapının genişletildiğine dair gelen şikâyet üzerine inşaat durdurulmuştu. Bu aşamada kilisenin çatısı henüz örtülmemişti. Bu sırada Delvine kazasından gönderilen memurlar kilisenin boy ve eninin beşer karış (ortalama 1 m.) genişletildiğini duvarların ise iki kulaç (yaklaşık 3,5 m.) yükseltildiğini tespit etmişlerdi. Yapılan sorgulama neticesinde yarım saat mesafedeki Lagorsi (Lëkurësit) köyünde kilise olduğu ancak kilisenin iskeleye gelen tüccarlar tarafından kullanılmaya uygun olmadığı anlaşılmıştı⁸³. Yapılmakta olan kilise ise iskele kapısına 60 kulaç (yaklaşık 110 m.) mesafede yer almakta olup iskeleye gelip giden gayrimüslim tüccarlar tarafından kullanılacaktı⁸⁴. Yapının tamamlanmasına az kalmış olduğundan yerel meclisçe inşaatın bitirilmesinde sakınca görülmediği durumda ruhsatının verilmesi ve bir daha izinsiz mektep ve kilise inşa edilmemesi hususunda patrikhanelere uyarı gönderilmesi emredilmiş ve 20 Ağustos 1861’de iradesi yazılmıştı⁸⁵.

Cizim 2. Kilise ve Çevresini Vaziyet Planı (ML. EEM. 683/31).

⁸² Kilisenin 40°14'08.5"N20°23'25.0"E koordinatlarındaki Paraskevi Rum Ortodoks Kilisesi olduğu ve günümüzde de kullanılmaya devam edildiği düşünülmektedir.

⁸³ BOA. İ. HR, 187/10396, 27 Şevval 1277/8 Mayıs 1861.

⁸⁴ BOA. İ. HR, 187/10396, Muharrem 1278/Temmuz-Ağustos 1861.

⁸⁵ BOA. İ. HR, 187/10396, 13 Safer 1278/20 Ağustos 1861.

1907 yılında Saranda İskelesi'nde yer alan kamu yapılarının yıkılarak yeniden inşa edilmesi sırasında buradaki kilise arsasının da satın alınması Saranda nahiyesi müdürü tarafından gerekli görülmüştü. Satın alınacak araziye göstermek üzere kilisenin de içinde bulunduğu küçük bir vaziyet planı çizilmişti. Bu çizime göre kilisenin bir yanında şose yol, bir yanında boş arsa, bir tarafında yapılması planlanan cadde, bir yanında ise bayır yer almaktaydı⁸⁶. (Çizim 2)

3.5. Kraçeste Karyesi Aya Artar Kiroso Kilisesi

14 Temmuz 1872 tarihli kayda göre köydeki Rum ahali kiliseleri olmadığından 24x12 m. ölçülerinde ve 8 m. yüksekliğinde Aya Artar Kiroso adında bir kilise inşa etmek istemekteydi. Kilisenin inşası için konum olarak bir engel bulunmayıp belirtilen ölçüleri aşmamak üzere ve Rum milletinden zorla para toplanmaması şartıyla binanın inşasına izin verilmişti. İnşaatin yapılacağı alan miri arazi olduğundan öşür bedeli hesaplanarak senelik ödenecekti⁸⁷.

3.6. Lupçke (Lupckë) Karyesi Aya Braşkoj (Hagios Paraskevi) Kilisesi

26 Şubat 1891 tarihinde Rum Patrikliğinden Adliye ve Mezâhib Nezareti'ne gönderilen belgeden köydeki eski kilisenin zaman içerisinde harap duruma geldiğinden edilmekteydi. Eski kilisenin yerine Aya Braşkoj adında 18x9,5 m. ölçülerinde ve 5 m. yüksekliğinde yeni bir kilise inşa edilecekti⁸⁸. Bunun üzerine Nezaret'ten Premedi Kazası İdare Meclisi'ne gönderilen belgeyle yeni kilisenin ölçüleri, konumu, arazisinin cinsi, bölgedeki nüfus, harcanacak para miktarı ve paranın kaynağı hakkında bilgi istenmişti. Mutasarrıflığa gönderilen cevapta eski temelleri üzerine inşa edilecek olan kilise için halkın bağışlarıyla 11.000 toplandığı, köyde 61 hanede 619 Rum nüfus yaşadığı ve kilise inşasında konum olarak bir engel bulunmadığı belirtilmişti⁸⁹. Vilayet İdare Meclisi'nden Adliye ve Mezâhib Nezareti'ne yazılan yazıda köyde Aya Yorgi adıyla bilinen daha küçük bir kilise olduğu ancak bunun yeni kilisenin inşası için bir engel teşkil etmediği bilgisi eklenmişti⁹⁰. Durum Adliye ve Mezâhib'den Sadaret'e ve Şura-yı Devlet'e bildirilmiş, son olarak 16 Aralık 1891 tarihli iradeyle kilisenin inşasına olur verilmişti⁹¹.

3.7. Mursi Karyesi Aya Todor Kilisesi

Rum Patrikhanesinden Adliye ve Mezâhib Nezareti'ne gönderilen 20 Ocak 1897 tarihli arzuhalden harap durumundaki kilisenin yeniden inşası için ruhsat istendiği anlaşılmaktadır⁹². Ardından binanın plan ve cephe çizimleri yapılmıştı⁹³. Çizime göre kilisenin etrafı yamuk dikdörtgen planlı bir duvarla çevrelenmişti. Avlunun ortasına konumlandırılmış kilisenin dikdörtgen şekilli naosu üç nefli bazilikal bir plan şeması sergilemekteydi. Naosa kuzey, güney ve batı duvarları üzerindeki yarım daire kemerli kapılardan ulaşılmaktaydı. İç mekân kuzey ve güney duvarları üzerindeki beşer, batı duvarında ise iki pencereyle aydınlatılmıştı. Doğu duvarı üzerinde üçlü bir apsis düzenlemesi görülmektedir. Yapının üzeri beşik çatıyla örtülmüştü. Çizimin altında "Delvine'nin Mursi karyesindeki Aya Todor Kilisesi'nin harabiyeti cihetiyle inşâsı için vukû"

⁸⁶ BOA. ML. EEM, 683/31, 5 Şubat 1322/18 Şubat 1907.

⁸⁷ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Adliye (C. ADL)*, 40/2443, 8 Cemâziyelevvel 1289/14 Temmuz 1872.

⁸⁸ BOA. ŞD, 2579/17, 14 Şubat 1306/26 Şubat 1891.

⁸⁹ BOA. ŞD, 2579/17, 26 Eylül 1307/8 Ekim 1891.

⁹⁰ BOA. ŞD, 2579/17, 20 Ağustos 1307/1 Eylül 1891.

⁹¹ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade-Şura-yı Devlet (İ. ŞD)*, 113/6769, 4 Kânûnevvel 1307/16 Aralık 1891.

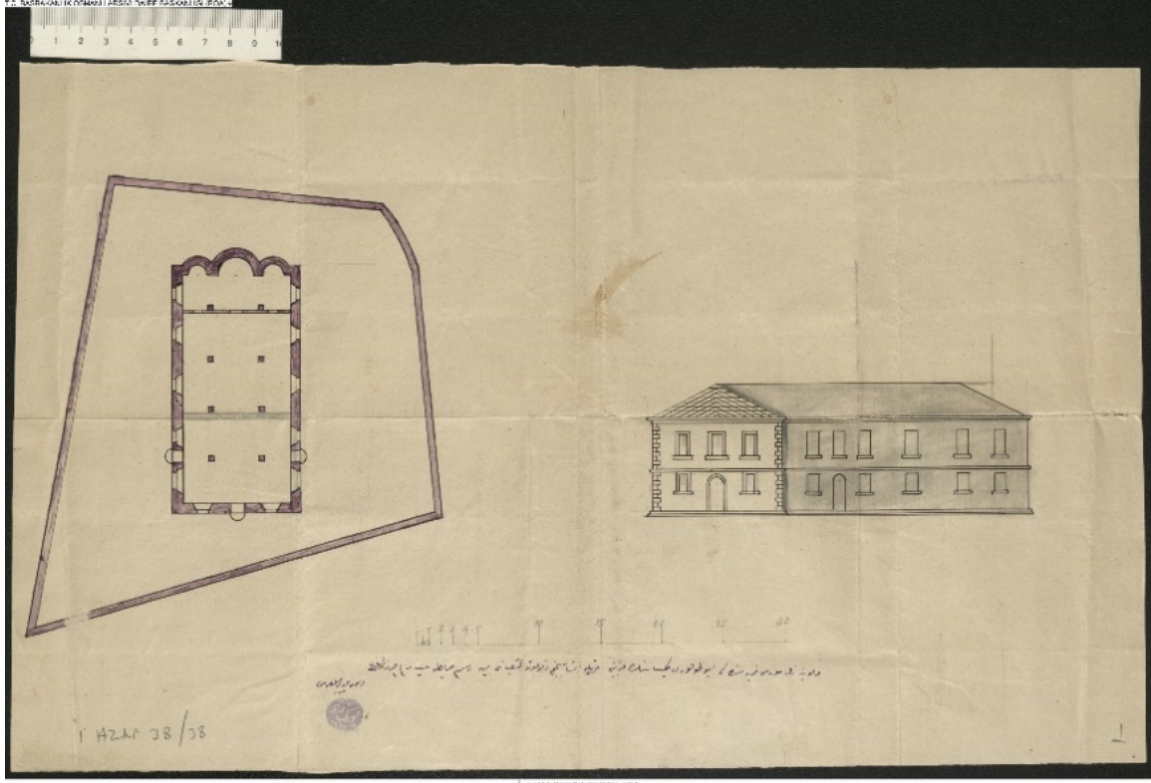
⁹² BOA. ŞD, 2102/23, 8 Kânûnusânî 1312/20 Ocak 1897.

⁹³ BOA. İAZN, 38/38, 1 Haziran 1315/M. 13 Haziran 1899.

bulan keşfiyatını mübeyyin resm-i haritasıdır. 1 Haziran 315 (M. 13 Haziran 1899)” ibaresi yer almaktadır. Bu ibarenin altında ise Delvine belediye kalfası unvanıyla Yorgi’nin mührü vardır (Çizim 3).

İstek Ergiri İdare Meclisi aracılığıyla Yanya vilayetine iletilmişti. Burada daha detaylı bilgilere yer verilerek yapının tamamen yıkılacağı, çevresindeki mezarlığın içerisine doğru genişletilerek 8x11,5 m. ölçülerinde ve 7 m. yüksekliğinde yeniden kâgir olarak inşa edileceği bildirilmişti. Köyde 105 hanede 835 Rum nüfusun yaşamaktaydı. İnşaat için harcanacak olan 15.000 kuruş ahalinin bağışlarıyla toplanacaktı. Belgenin içerisindeki ibarelerden anlaşıldığı kadarıyla keşif Delvine belediye kalfası Yorgi tarafından yapılmıştı⁹⁴. İstek buradan Sadaret’e ardından Şura-yı Devlet’e arz edildikten sonra 10 Haziran 1900 tarihinde iradesi yazılmıştı⁹⁵.

Çizim 3. Aya Todor Kilisesi Plan ve Cephe Çizimi (İ. AZN. 38/38).

3.8. Delvine Meryem Ana Kilisesi

Kiliseye ait ilk belgeler 1899 tarihli çizimlerdir⁹⁶. Çizime göre kilise tek nefli dikdörtgen planlı bir yapıya sahipti. Kilisenin yarım daire kemerli girişi batı duvarı üzerinde yer almaktaydı. İç mekân ise kuzey ve güney duvarları üzerindeki dörder pencereyle aydınlatılmıştı. Yapının üzeri beşik çatı ile örtülmüş olup çatının merkezine yüksek bir kasnak üzerine oturtulmuş kubbe yerleştirilmişti. Çizimin altında “*Meryem Ana Kilisesi’nin harabiyetine mebni müceddeden*

⁹⁴ BOA. ŞD, 2102/23, 22 Eylül 1315/5 Ekim 1899.

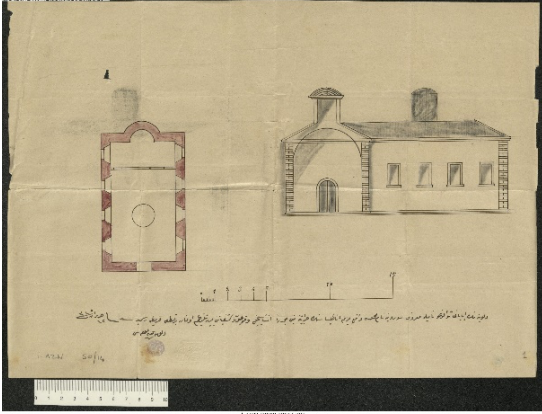
⁹⁵ BOA. İ.AZN, 38/38, 21 Mayıs 1316/10 Haziran 1900. Kilisenin adı belgelerde Aya Todor olarak geçmekle birlikte köy dâhilinde Shen Thodhoriu adında bir kilisenin 39°42’21.6”N 20°04’43.7”E koordinatlarında hala varlığını devam ettirdiği anlaşılmaktadır.

⁹⁶ BOA. İ.AZN, 50/14, 16 Haziran 1315/28 Haziran 1899.

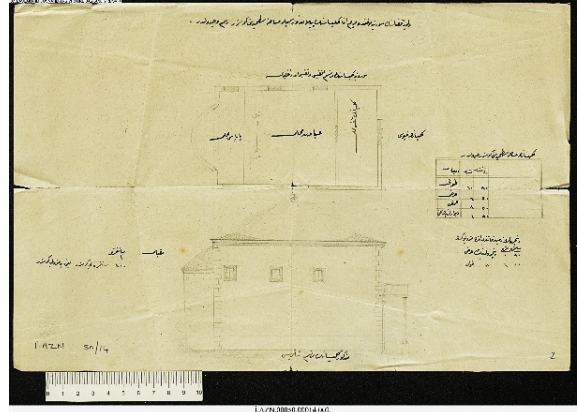

inşası için vuku bulan keşfiyatını mübeyyin tanzim olunan bir kıta harita-i resmiyesidir. fi 16 Haziran 315 (M. 28 Haziran 1899)” yazısı ile Delvine belediye kalfası Yorgi’nin mührü yer almaktadır.

Çizim 4. Meryem Ana Kilisesi Plan ve Cephe Çizimleri (BOA.İ.AZN, 50/14).

Çizim 5. Meryem Ana Kilisesi Plan ve Cephe Çizimleri (BOA.İ.AZN, 50/14).

Bu tarihe en yakın belgeler 1903 yılına aittir. Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi’nde alınan karardan Aya Yanni Teologo adıyla bilinen manastıra ait arazi üzerinde, Soranya adlı yerdeki Meryem Ana Kilisesi’nin yıkılarak yeniden inşa edilmek istendiği anlaşılmaktadır. Kilisenin arazisi Yanya’daki Fransız konsolosu Pinaki Lapa ile biraderi Yorgi Lapa’ya ait kışlakların sınırları dâhilinde olup bu kişilerin izni doğrultusunda kilise yeniden inşa edilebilecekti. Ayrıca bölgede başka kilise olmadığından ve civardaki çiftliklerin ahali de dahil yaklaşık 425 kişi bu kiliseye devam etmekte olduklarından kilisenin yeniden inşası gerekli görülmüştü. İnşaat için ihtiyaç duyulan 5.500 kuruş ahalinin bağışlarıyla toplanmıştı. Ayrıca arazinin öşür bedeli olarak 7,5 kuruş belirlenmişti. Yeni inşa edilecek olan bina 10,80x6,50 m. ölçülerinde ve 8,50 m. yüksekliğinde olacaktı. Kimseden zorla para toplanmamak ve belirtilen ölçüler aşılmamak şartıyla inşaaata başlanması uygun görülmüştü⁹⁷. Konu Şura-yı Devlet’te⁹⁸ görüşülmesinin ardından sadrazama⁹⁹ ve Sadaret’e sunulmuş ve 1903 yılı içerisinde iradesi yazdırılmıştı (Çizim 4)¹⁰⁰. Kiliseye ait 1905 tarihli bir çizim daha bulunmaktadır ancak hangi sebeple çizildiğine dair bir veriye rastlanmamıştır (Çizim 5)¹⁰¹.

Rum Patrikhanesinden Adliye ve Mezâhib Nezareti’ne yazılan 1901 tarihli arzuhalde kilisenin ön duvarı üzerine bir çan kulesi eklemek ve kuleye 55 kıyye (yaklaşık 71,588 kg.) ağırlığında bir çan takmak için izin istenmekteydi¹⁰². Çan kulesi için Delvine belediye kalfası Hristo Kalfa

⁹⁷ BOA. İ.AZN, 50/14, 28 Mart 1319/10 Nisan 1903.

⁹⁸ BOA. İ.AZN, 83/40, 29 Mart 1319/11 Nisan 1903.

⁹⁹ BOA. DH.MKT, 719/17, 14 Nisan 1319/27 Nisan 1903.

¹⁰⁰ BOA. İ.AZN, 50/14, 30 Nisan 1319/13 Mayıs 1903.

¹⁰¹ BOA. İ.AZN, 50/14, 15 Mayıs 1321/28 Mayıs 1905.

¹⁰² BOA. DH.MKT, 944/84, 22 Haziran 1317/5 Temmuz 1901.

tarafından keşif hazırlanarak¹⁰³ kulenin çizimleri¹⁰⁴ yapılmıştı. Ergiri belediye kalfası ve liva nafia mühendisi tarafından yapılan keşif neticesinde 1.500 kuruşa ihtiyaç duyulduğu anlaşılmıştı. Kulenin cephe ve plan çizimlerinin yine aynı kişi tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu çizimlerde çan kulesinin duvarın üzerinden yükseldiği, çanın yer aldığı köşk kısmının dört sütunla taşındığı ve üzerinin piramidal kuruluşlu bir çatıyla örtüldüğü görülebilmektedir (Çizim 6).

Çizim 6. Meryem Ana Kilisesi Çan Kulesi Plan ve Cephe Çizimi (DH.MKT, 944/84).

DH.MKT.00944.00084.003

Soruşturma sebebiyle Delvine Metropolit vekilinin kaymakamlığa yaptığı bilgilendirmeden çan kulesinin kilisenin 8,40 m. yüksekliğindeki ön duvarının üzerine ekleneği anlaşılmaktadır.

¹⁰³ BOA. DH.MKT, 944/84, 17 Şubat 1317/2 Mart 1902.

¹⁰⁴ BOA. DH.MKT, 944/84, 18 Şubat 1317/3 Mart 1902.

Kule 3x3 m. alanı kaplayacak ve 5m. yüksekliğinde olacaktı. İnşaat için gereken 1.500 kuruş vefat etmiş olan Luvine kasabası ahalisinden Kosta veled-i Yorgi Kondi tarafından hibe edilmişti. Keşif Ergiri'den gelen mühendis Hristo Kalfa tarafından yapılmıştı. Kilise Varoş adlı Rum mahallesinde olup İslam mahallelerinden uzaktaydı. Kilisede çan bulunmadığından kadınlar mahalline çıkılarak demir parçaları birbirine vurulmak suretiyle çalınmakta ancak yeterli gelmemekteydi¹⁰⁵. Ardından Delvine Kazası İdare Meclisi'nden mutasarrıflığa kilisede zaten küçük bir çan bulunduğu ve yerine izin alınmadan daha büyük bir çanın takıldığı bildirilmişti. Bunun üzerine kasaba Müslümanları durumdan rahatsız olarak hükümete müracaat etmiş, Kaymakam Salih Efendi'nin zabıta dairesine verdiği emirle çan derhal indirilmişti. Kilise Mezaristan Mahallesi'ndeki caminin karşısında yer aldığından kulenin dikilmesi ve çanın takılması sakıncalı bulunmuştu¹⁰⁶. Karşılık olarak Delvine Metropolit vekilince yazılan derkenarda mahallede bir hane dahi Müslüman'ın olmadığı belirtilmişti¹⁰⁷. Buna istinaden Delvine kaymakamlığı Varoş Mahallesi'ndeki Müslümanların hane sayısını öğrenmek üzere Delvine kasabası Mal Müdürlüğü'ne başvurmuştu. Müdürlük vergi kayıtlarını inceleyerek mahallede 175 hanede 407 erkek ve 374 kadın olduğunu, bunların tamamen Rumlardan oluştuğunu bildirmişti¹⁰⁸. Delvine kaymakamı bu bilgiyi Ergiri mutasarrıflığına ileterek kilisenin camiden 200 metre kadar uzakta olduğunu ve aradaki köprü'nün bir sınır teşkil ettiğini eklemişti¹⁰⁹. Bu yeterli görülmemiş olacak ki vergi ve tapu kalemiyle polis memurları aracılığıyla konu bir daha soruşturulmuş ve Delvine kaymakam vekili Ömer tarafından Ergiri mutasarrıflığına gönderilen yazıda Varoş Mahallesi'nde dört hane İslam'ın yaşadığı, 16 Müslüman ailenin ise kirada oturduğu, kilisenin Mezaristan Mahallesi'ndeki caminin güneyinde, Makras Mahallesi'ndeki caminin ise kuzeyinde yer aldığı ancak aralarında mesafe ve su yolundan oluşan bir sınır olmasından dolayı çan kulesi inşası için herhangi bir engel arz etmeyeceği bildirildi. Yine de mevcut çan yeterli geldiği halde büyüğünün takılması kaymakam vekili tarafından Müslümanlara karşı bir inat meselesi olarak yorumlanmıştı. Metnin devamında bölgede yaşayan Rumların Yunan taraftarı oldukları ve civar köylerdeki Rumlarla vakitsiz bir şekilde çalınan çanlar vasıtasıyla şifreli iletişim kurdukları ve buna mahal vermemek için yeni bir çan takılmasına müsaade edilemeyeceği yazılmıştı. Eğer ki Hristiyanlar kuleye yeni bir çan takarlarsa Müslümanların buna müsaade etmeyeceği yönünde uyarıların da bulunduğu yazının devamına kilisenin hükümet dairesine yakın olduğu, Delvine'nin etrafının dağlarla çevrili olması ve kasabanın küçük olması gibi sebeplerle çalınacak çanın kasabadaki ahaliyi rahatsız edeceği eklenmişti¹¹⁰. Patrikhaneye de çan takılmasının uygun olmadığı iletilmişti. Ergiri mutasarrıflığının yazdığı tahriratın suretinde ise kaymakamlığın yaptığı bilgilendirmenin yanlış olduğu ve kilisenin olduğu mahalde İslam nüfusunun bulunmadığı bu sebeple tekrar tahkikat yapılmasının gerektiği yazılmıştır¹¹¹. Bu konuda Delvine kaymakamlığı ile Patrikhanenin arasındaki yazışmaların 1911 yılına kadar devam ettiği görülmektedir¹¹². Davanın nasıl sonuçlandığına dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

¹⁰⁵ BOA. *DH.MKT*, 944/84, 11 Mart 1318/24 Mart 1902.

¹⁰⁶ BOA. *DH.MKT*, 944/84, 8 Kânûnusânî 1318/21 Ocak 1903.

¹⁰⁷ BOA. *DH.MKT*, 944/84, 9 Kânûnusânî 1318/22 Ocak 1903.

¹⁰⁸ BOA. *DH.MKT*, 944/84, 9 Kânûnusânî 1318/22 Ocak 1903.

¹⁰⁹ BOA. *DH.MKT*, 944/84, 11 Kânûnusânî 1318/24 Ocak 1903.

¹¹⁰ BOA. *DH.MKT*, 944/84, 29 Mart 1319/11 Nisan 1903.

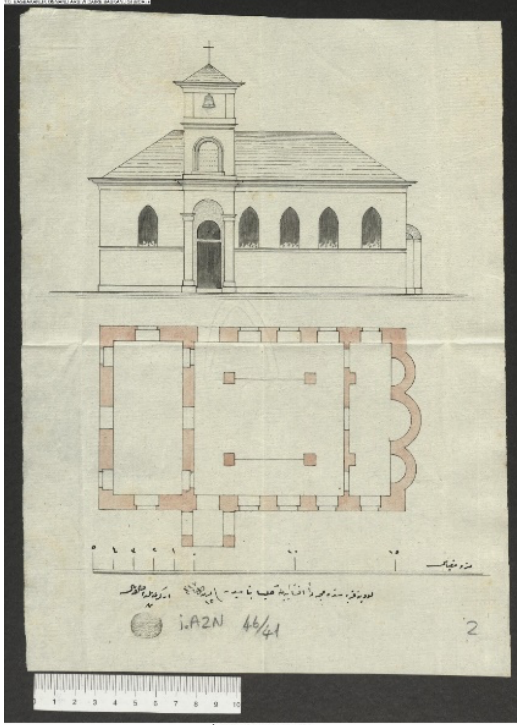
¹¹¹ BOA. *DH.MKT*, 944/84, 1 Nisan 1319/14 Nisan 1903.

¹¹² BOA. *DH.MKT*, 944/84, 27 Teşrinievvel 1327/9 Kasım 1911.

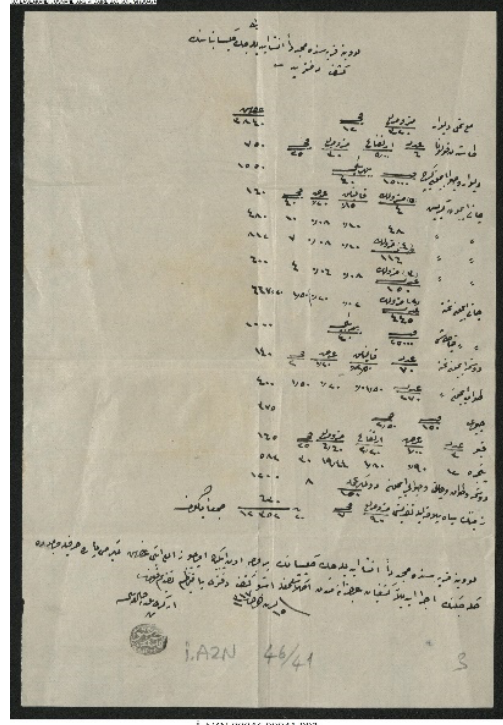
3.9. Luvine (Livinë) Karyesi Aya Nikol Kilisesi

Kiliseye dair en erken tarihli belge 1901 yılına aittir ve bağışçıların listesinden oluşmaktadır. Liste Luvine çiftliği muhtarının mührünü taşımaktadır¹¹³. Aynı yıl içerisinde Rum Patrikliğinden yazılan arzualde kilisenin içinde ayın yapılamayacak kadar harap durumda olduğundan bahsedilmektedir. Eski kilise yıkılarak yerine 17x12 m. ölçülerinde yeni bir kilise inşa edilmek istenmektedir. Bunun üzerine Yanya valiliği tarafından inşaat için kullanılacak alan, bölge nüfusu, yapının yüksekliği, inşa malzemesi ve inşa masrafları hakkında bilgi istenmişti. Yapının çizimleri de talep edilmişti¹¹⁴. Ergiri mutasarrıflığından gönderilen cevapta yeniden inşa olunacak kilisenin eski temelleri üzerine bina edileceği ancak uzunluğundan 4 m., eninden ise bir arşın (75,8 cm.) kısaltılarak güney kısmına ekleneceği, sonuç olarak 12x8 m. boyutlarında bir yapı elde edileceği bildirilmişti. Kilisenin duvarları 6 m. yüksekliğinde olup alt tarafı taş üst tarafı ise ahşaptan meydana getirilecekti¹¹⁵. Kilisenin genişleyeceği mahal çiftlik olarak kaydedildiğinden çiftlik sahiplerinin de oluru alınmıştı.

Çizim 1. Aya Nikol Kilisesi Plan ve Cephe Çizimi (İ. AZN, 46/41).

Belge 1. Aya Nikol Kilisesi Keşif Defteri (İ. AZN, 46/41).

Yapının inşası için taş, kireç ve kereste gibi malzemeler köylüler tarafından hazırlanmıştı. İnşaat için gerekli 7.000 kuruşun 2.007 kuruşu köy ahalisinin bağışlarıyla, 4.000 kuruşu ise köy ahalisinden olup İstanbul'da ticaretle uğraşan biri tarafından karşılanacaktı. Eksik kalan kısım ise yine ahaliden temin edilecekti. İnşaatın yapılacağı alan miri arazi olduğundan senelik üç kuruş

¹¹³ BOA. İ.AZN, 46/41, 16 Eylül 1317/M. 29 Eylül 1901.

¹¹⁴ BOA. ŞD, 2104/14, 4 Teşrinievvel 1317/17 Ekim 1901.

¹¹⁵ BOA. ŞD, 2104/14, 4 Teşrinievvel 1317/17 Ekim 1901.

öşür bedeli ödenecekti. Vergi ve nüfus memurluğundan yapılan açıklamadan bölgedeki Rumların 22 hanede 120 kişiden ibaret olduğu ve köyde başka cemaat üyesi bulunmadığı anlaşılmaktadır¹¹⁶. Arzuhalle beraber binanın çizimleri de yapılmıştı. Çizimlerine göre kilisenin batı, kuzey ve güney cepheleri üzerinde birer girişi bulunmaktaydı. Güney girişinin önünde çan kulesi yer almaktaydı. İç mekân kuzey ve güney duvarında beşer, batı duvarında ise iki pencereyle aydınlatılmıştı. Batı cephedeki girişten nartekse ulaşılmakta, buradan ise naosa geçilmekteydi. Naos üç nefli olarak düzenlenmiş ve perde duvarla apsis önünden ayrılmıştı. Apsis üçlü bir düzenlemeye sahipti. Çizimin altında “*Luvine karyesinde müceddeden inşâ edilen kilise binasıdır. 15 Teşrinievvel 317 (M. 28 Ekim 1901)*” yazmaktadır. Yazının altında ise Ergiri belediye kalfası ibaresiyle Hristo Kalfa'nın mührü bulunmaktadır¹¹⁷. Hristo Kalfa mühürlü keşif defteri de çizimle aynı tarihi taşımaktadır¹¹⁸ (Çizim 1, Belge 1). Verilen bilgiler doğrultusunda Yanya vilayetinden Adliye ve Mezâhib Nezareti'ne gönderilen belgede kilisenin inşaatına bir engel olmadığı bildirilmişti¹¹⁹. 12 Haziran 1902 tarihli irade ile yeni kilise inşasına izin verilmişti¹²⁰.

3.10. Aşağı Leşnice (Leshnicë e Poshtme) Karyesi Aya Triad Kilisesi

Yapıya dair kayıtlar 1901 tarihli arzuhalle başlamaktadır. Rum Patrikhanesinden Adliye ve Mezâhib Nezareti'ne gönderilen arzuhalde köyün beş mahalleden meydana geldiği ve dört kilisesi olduğu belirtilmişti. Ancak bu kiliseler hem harap durumdaydı hem de ebatları küçük olmalarından dolayı köy halkı için yetersiz gelmekteydi. Bu sebeple köyün merkezinde Marasyatika denilen mahallede 22x12 m. ölçülerinde Aya Triad adında yeni bir kilise inşa edilmek istenmekteydi¹²¹. Bunun üzerine Nezaret, kilisenin inşa edileceği arazi, bölgenin nüfusu, inşa masrafları, bu masrafların kaynakları ve kilisenin yükseklik ölçüleriyle yapının çizimlerini istemişti. Soruşturmaya cevaben Delvine Kazası İdare Meclisi'nden Ergiri mutasarrıflığına yazılan tahrirde mahallelerin dağınık olmasından dolayı merkezi bir konum seçildiği, bina yüksekliğinin 6 m. olacağı ve duvarlarının kâgir üzerine ahşapla inşa edileceği belirtilmişti. Ergiri belediye kalfası tarafından yapılan keşfe göre inşaat için 31.936 kuruş harcanacaktı. Bunun 17.806 kuruşu vefat eden insanların kilise sandıklarına bıraktıkları paradan, 14.130 kuruşu ise köy ahalisinden olup İstanbul'da vefat etmiş Yanni Vasili'nin hayattayken kiliseye bağışladığı İstanbul'daki bahçenin kirasından karşılanacaktı. Köyde 146 hanede 360 Rum yaşamaktaydı. Yer olarak kilisenin inşasında bir mahzur görülmemişti¹²². Bununla beraber keşif defterleri¹²³, plan ve cephe çizimleri¹²⁴ ile bağış yapanların listesi¹²⁵ de gönderilmişti (Belge 2, Belge 3).

¹¹⁶ BOA. ŞD, 2104/14, 4 Teşrinievvel 1317/17 Ekim 1901.

¹¹⁷ BOA. İ.AZN, 46/41, 15 Teşrinievvel 1317/M. 28 Ekim 1901.

¹¹⁸ BOA. İ.AZN, 46/41, 15 Teşrinievvel 1317/M. 28 Ekim 1901.

¹¹⁹ BOA. ŞD, 2104/14, 31 teşrinisani 1317/16 Kasım 1901.

¹²⁰ BOA. İ.AZN, 46/41, 30 Mayıs 1318/12 Haziran 1902. Livinë köyünün kuzeyindeki Velahovë köyü sınırları içerisinde 39°54'10.6"N20°09'07.0"E koordinatlarında Aya Nikol adında bir kilise yer almaktadır. Fotoğraflardan anlaşıldığı üzere yıkılmış olan eski kilisenin yerine yenisi yapılmıştır.

¹²¹ BOA. ŞD, 2112/5, 22 Haziran 1317/5 Temmuz 1901.

¹²² BOA. ŞD, 2112/5, 13 Ağustos 1318/26 Ağustos 1902.

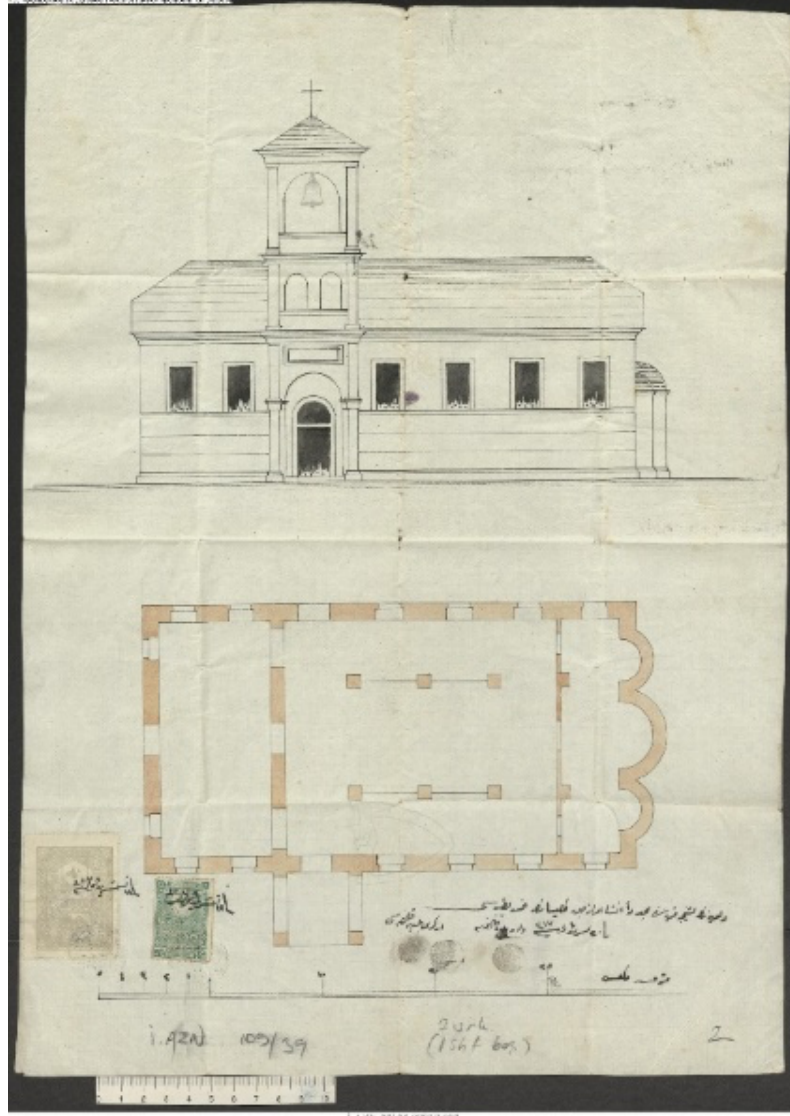
¹²³ BOA. ŞD, 2112/5, 20 Teşrinisânî 1317/3 Aralık 1901; BOA. ŞD, 2112/5, 16 Teşrinievvel 1318/29 Ekim 1902.

¹²⁴ BOA. İ.AZN, 105/39, 20 Teşrinisânî 1317/3 Aralık 1901.

¹²⁵ BOA. ŞD, 2112/5, 22 Temmuz 1318/4 Ağustos 1902.

Çizim 8. Aya Triad Kilisesi Plan ve Cephe Çizimleri (İ. AZN, 105/39)

Dosyadaki plana göre kilisenin kuzey, güney ve batı duvarları üzerinde yarım daire kemerli birer girişi bulunmaktaydı. Batıdaki girişten nartekse ulaşılmaktaydı. Narteksin doğu duvarındaki üç açıklıktan naosa geçilmekteydi. Kuzey ve güney duvarlarındaki dörder pencereyle aydınlatılan naos, üç nefe bölünmüştü. Kilisenin doğu duvarı üzerinde üçlü apsis düzenlemesi uygulanmıştı. Apsis önü ile naos, perde duvarla ayrılmıştı. Çan kulesi güney cephe üzerinde yer alacaktı. Cephe çiziminden kulenin üç katlı olduğu ve köşk kısmının piramidal çatıyla örtüldüğü anlaşılmaktadır. Çizimin altında “*Delvine'nin Leşnice köyünde müceddeden inşa olunacak kilisenin haritası. 20 Teşrinisani 318 (M. 3 Aralık 1902)*” yazısı yer almaktadır. En altta ise Ergiri belediye kalfası Hristo Kalfa ile Delvine kalfası Yorgi'nin mühürleri vardır (Çizim 8).

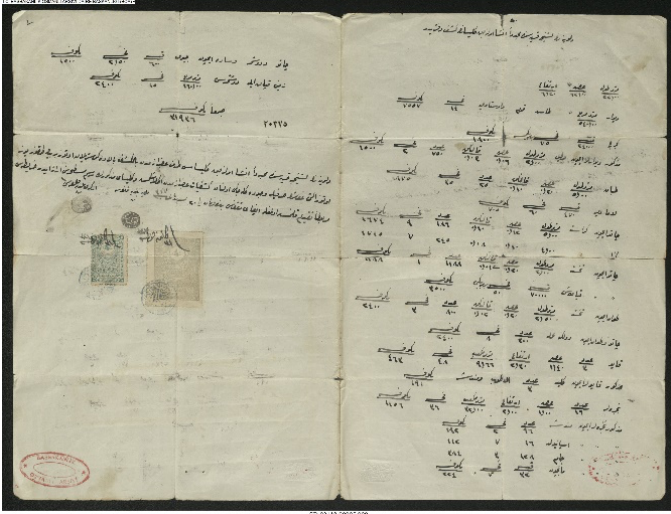
Yanya vilayetinden Adliye ve Mezâhib Nezareti'ne gönderilen diğer belgede kilisenin Hristo Yanni tarafından bağışlanan Rizo adlı mevkideki iki dönümlük tarla üzerine inşa edileceği bilgisi

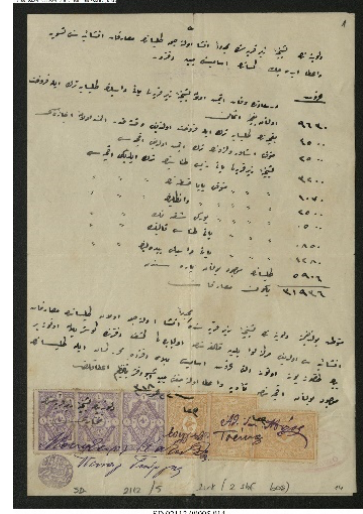
verilmişti¹²⁶. Nezaret bu iki dönümlük tarla için tahkikat talep etmiş tahkikatın neticesi Ergiri mutasarrıflığından Yanya vilayeti aracılığı ile Nezaret'e aktarılmıştı¹²⁷.

Patrikhane 6 Haziran 1905'te kiliseye bir de çan kulesi eklenmesini talep etmişti. Delvine Kazası İdare Meclisi'nin Ergiri mutasarrıflığına yazdığı cevapta kâgir olarak yapılacak çan kulesinin her kenarının 2,5 m., yüksekliğinin ise 4 m. olacağı bildirilmişti. Çan kulesi muhtemelen kilise duvarı üzerine yerleştirilecekti ki toplam yüksekliği 7,5 m. olarak hesaplanmıştı. Kulenin inşası için gerekli görülen 300 kuruş kilise masraflarına dâhil edilmişti¹²⁸. Ergiri mutasarrıflığının görüşü doğrultusunda Yanya vilayeti aracılığıyla Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 4 Temmuz 1905 tarihli tahriratta ise çan kulesinin eklenmesinde bir sakınca bulunmadığı bildirilmişti¹²⁹.

Belge 2. Aya Triad Kilisesi Keşif Defteri (ŞD, 2112/5)

Belge 3. Aya Triad Kilisesi Keşif Defteri (ŞD, 2112/5)

İnşaatla ilgili gecikmenin sebeplerinden biri de Yanni Vasili'nin İstanbul'da bağışladığı bahçeydi. Divan-ı Hümayun Kalemi'nden Mülkiye Dairesi'ne yönlendirilen yazıda bahçenin vakıf mı yoksa mülk mü olduğunun anlaşılamadığından; vakıfsa yerine başka bir mal konulmadan kullanılmasının meşru görülmediğinden; kilise tarafından satılarak gelirin inşaat için kullanılmasının caiz olmayacağından bahsedilmişti. Konuya açıklık getirilmesi istenmekteydi¹³⁰. Aradan iki yıl geçmesine rağmen bu sorun çözülememişti¹³¹. Bu konuda Patrikhaneden de bilgi istenmişti. Patrikhaneden Adliye ve Mezâhib Nezareti'ne gönderilen belgede Defter-i Hâkâni Nezareti'nden bilgi alınmış olmasına rağmen muğlaklığın devam ettiği; ancak bahçenin yakın

¹²⁶ BOA. ŞD, 2112/5, 3 Temmuz 1319/16 Temmuz 1903.

¹²⁷ BOA. ŞD, 2112/5, 25 Teşrînisânî 1320/8 Aralık 1904.

¹²⁸ BOA. ŞD, 2112/5, 24 Mayıs 1321/6 Haziran 1905.

¹²⁹ BOA. ŞD, 2112/5, 21 Haziran 1321/4 Temmuz 1905.

¹³⁰ BOA. ŞD, 2112/5, 25 Mart 1322/7 Nisan 1906.

¹³¹ BOA. ŞD, 2112/5, 23 Kânûnusânî 1323/5 Şubat 1908.

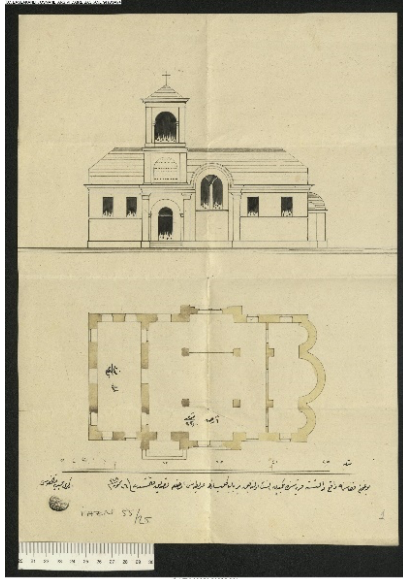
zamanda satılarak gelirinin kilise sandıklarına aktarıldığı; bu sebeple malumat gönderilmesine gerek kalmadığı yazmaktaydı¹³². Kilisenin iradesi ancak 1912 yılında çıkarılabildiği¹³³.

3.11. Valtiste Karyesi Aya Dimitri Kilisesi

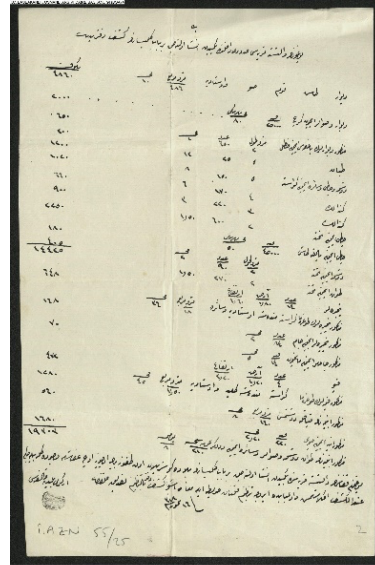
Rum Patrikhanesinden Dâhiliye ve Mezâhib Nezareti'ne gönderilen 4 Nisan 1902 tarihli dilekçeden eskiden beri var olan kilisenin zamanla harap duruma gelerek yıkıldığı ve eski kilise temelleri üzerine 22x14 m. ebadında ve 5 m. yüksekliğinde yeniden inşa edilmek istendiği öğrenilmektedir¹³⁴. İstekle beraber Ergiri belediye kalfası Hristo Kalfa tarafından çizimlerin yapıldığı¹³⁵ ve bir de keşif defterinin hazırlandığı¹³⁶ anlaşılmaktadır (Çizim 9, Belge 4).

Dosya içerisindeki çizimlerden kilisenin haçvari planlı ve üç nefli olduğu, batısında narteksinin yer aldığı, doğusundaki apsinin ise üçlü bir şekilde düzenlendiği görülmektedir. Kilisenin yarım daire kemerli girişleri batı, kuzey ve güney duvarı üzerinde konumlandırılmıştı. Kuzey ve güney duvarları üzerine beşer, batı duvarı üzerine ise iki pencereyle aydınlatılmıştı. Yapının üzeri kırma çatıyla örtülmüştü. Kilise plan açısından Jey köyündeki Hristo Kilisesi'nin ilk planına benzemektedir. Yapının güney girişinin önünde cephesi üç katlı olarak düzenlenmiş bir de çan kulesi yer almaktaydı. Çizimin altında "Pogun kazasına vaki Valtiste karyesinde yeniden inşa olunacak bir bab kilisenin haritası olmağla tasdik kılınmıştır. 16 Temmuz 318 (M. 29 Temmuz 1902)" yazmakta, kâğıdın sol altında ise Ergiri belediye kalfası ibaresiyle Hristo Kalfa'nın mührü yer almaktadır.

Çizim 9. Aya Dimitri Kilisesi Plan ve Cephe Çizimi (İ. AZN. 55/25).

Belge 4. Aya Dimitri Kilisesi Keşif Defteri (İ. AZN. 55/25).

¹³² BOA. ŞD, 2112/5, 14 Temmuz 1327/27 Temmuz 1911.

¹³³ BOA. İ.AZN, 105/39, 19 Mart 1328/1 Nisan 1912.

¹³⁴ BOA. ŞD, 2106/11, 22 Mart 1318/4 Nisan 1902.

¹³⁵ BOA. İ.AZN, 55/25, 16 Temmuz 1318/29 Temmuz 1902.

¹³⁶ BOA. İ.AZN, 55/25, 16 Eylül 1318/29 Eylül 1902.

Hristo Kalfa'nın yazdığı rapora göre köyde 57 hanede 410 Rum Ortodoks yaşamaktaydı. Bunların başka kiliseleri olmadığından, 19.303 kuruş sarf edilerek eskisinin boyutlarını aşmayacak yeni bir kilise inşa edilecekti¹³⁷. Keşif defteri içerisinde yer alan isim listesinde 29 kişinin yardımıyla 10.360 kuruş toplandığı, 4.100 kuruşun kilise sandıklarından ödeneceği geri kalan 4.843 kuruşun ise malzeme olarak ahali tarafından karşılanacağı belirtilmişti¹³⁸. Belgelerde geçen ibarelerden kilisenin yarı kâgir olarak inşa edileceği anlaşılmaktadır¹³⁹. Konu 1903 yılında tekrar Pogun Kazası İdare Meclisi'nden Ergiri mutasarrıflığına arz edilmiş ve ardından sırasıyla Yanya vilayetine, Adliye ve Mezâhib Nezareti'ne ve son olarak da Sadaret'e iletilerek 1904 yılında iradesi yazılmıştı¹⁴⁰.

3.12. Jey Karyesi Hristosi Kilisesi

Kilise ile ilgili ilk belgeler 1902¹⁴¹ ve 1903¹⁴² tarihli çizimlerden ibarettir. 1902 tarihli çizimde haç planlı kilisenin güney ve batı cephelerinde iki giriş görülmektedir. Yapının kuzey ve güney cephelerinde beşer, batı cephesinde ise iki pencere vardı. Doğu cephe üzerinde üçlü bir apsis uygulaması görülmektedir. Haç kollarının kesişim alanı yüksek kasnak üzerine oturtulmuş kubbeye örtülmüştü. Çizimin altında “*Tepedelen kazasına merbut Jey karyesinde müceddeden inşâ olunacak kilise binasının resmidir. 20 Temmuz 318 (M. 2 Ağustos 1902)*” yazısı ile Ergiri belediye kalfası Hristo Kalfa'nın mührü yer almaktadır¹⁴³ (Çizim 10). 1903 tarihli çizimde ise dikdörtgen planlı ve kırma çatılı bir kilise planı görülmektedir. Aynı belgede verilen plan ve cephe çizimi Delvine Aşağı Leşnice köyündeki kilisenin çizimleriyle benzerlik göstermektedir. Çizimin yanında “*Tepedelen kazasına tabi Jey karyesinde müceddeden inşâ edilecek kilisenin resmidir. 20 Şubat 318 (M. 5 Mart 1903)*” yazmaktadır. Altında ise Ergiri belediye kalfası Hristo'nun mührü bulunmaktadır¹⁴⁴(Çizim 11). Muhtemelen inşa aşamasında planda yapılan değişikliklerle birlikte yeni çizime çan kulesi de eklenmişti.

---

¹³⁷ BOA. ŞD, 2106/11, 3 Ağustos 1319/16 Ağustos 1903.

¹³⁸ BOA. ŞD, 2106/11, 3 Ağustos 1319/16 Ağustos 1903; *DH.MKT*, 853/7, 22 Mart 1320/4 Nisan 1904.

¹³⁹ BOA. ŞD, 2106/11, 1 Kânûnusânî 1319/14 Ocak 1904.

¹⁴⁰ BOA. *İ.AZN*, 55/25, 23 Mayıs 1320/5 Haziran 1904.

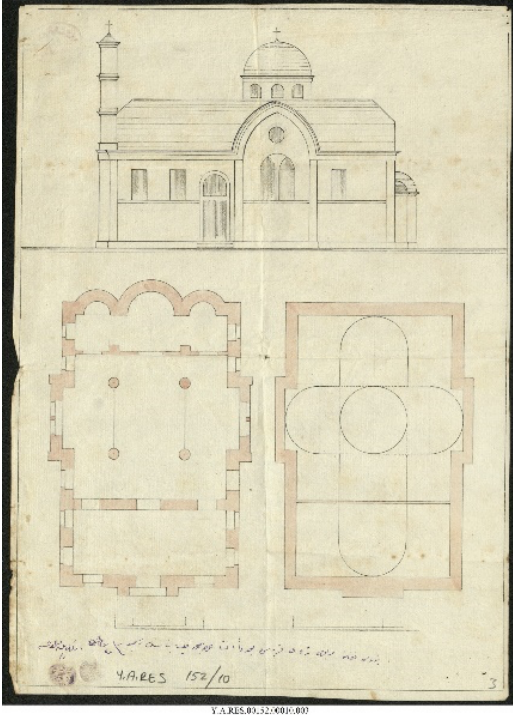
¹⁴¹ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.). *Yıldız Resmi Maruzat (Y. A. RES)*, 20 Temmuz 1318/2 Ağustos 1902.

¹⁴² BOA. *Y. A. RES*, 152/10, 20 Şubat 1318/5 Mart 1903.

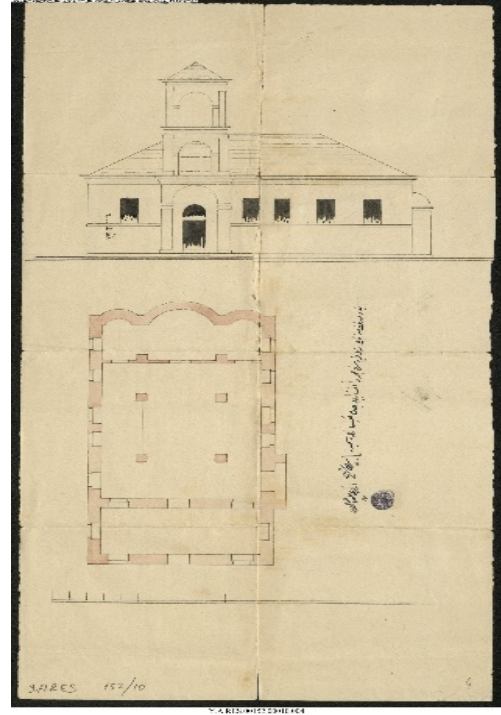
¹⁴³ BOA. *Y. A. RES*, 152/10, 20 Şubat 1318/5 Mart 1903.

¹⁴⁴ BOA. *Y. A. RES*, 152/10, 20 Şubat 1318/5 Mart 1903.

Çizim 10. Hristos Kilisesi'nin Plan ve Cephe Çizimleri (Y. A. RES, 152/10)

Çizim 11. Hristos Kilisesi'nin Plan ve Cephe Çizimleri ve Çan Kulesi (Y. A. RES, 152/10)

Köydeki Papandi adıyla bilinen Hristosi Manastırı yıkılmış olduğundan ve aynı sınırlar içerisinde yeni bir kilise inşa edilmek istendiğinden Adliye ve Mezâhib Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen belgede bahsedilmişti¹⁴⁵. Yeni yapılacak olan kilise Hristosi Manastırı'nın 40 m. kadar uzağında, 100 kuruş ödenerek alınmış metruk bir arazi üzerine 19x9 m. ölçülerinde ve 6 m. yüksekliğinde kâgir bir şekilde inşa edilecekti. Kilisenin genişletilmesi için etrafındaki kabristan arsası kullanılacaktı. Kilisenin yanına 13,5 m. yüksekliğinde bir de çan kulesi eklenmek istenmekteydi. Yapımın inşası için köy ahalişi inşaat malzemelerini karşılayacaktı. Bundan başka 8.490 kuruşa ihtiyaç duyulmaktaydı¹⁴⁶. Arsa için öşür bedeli olarak 30 para belirlenmişti. Yapılan araştırmalar sonucunda köyde 114 hanede toplam 611 Rum nüfusun yaşadığı ve bu sebeple kilisenin inşasında bir engel görülmediği Sadaret Dairesi'nden gelen 31 Aralık 1907 tarihli yazılan anlaşılmaktadır¹⁴⁷.

3.13. Kakos Karyesi Aya Nikola Kilisesi

22 Eylül 1904 tarihli belgeye göre köydeki Aya Nikola Kilisesi yıkılmaya yüz tuttuğundan yerine kâgir bir kilise yapılmak istenmekteydi. Yeni kilise eskisinin temelleri üzerine 19x10,50 m. ebatlarında inşa edilecekti. Ancak eski kilisenin yüksekliği 5 m. iken yeni kilisenin yüksekliğinin 6.70 m. olması planlanmıştı¹⁴⁸. İnşaat için harcanması planlanan 40.040 kuruş kilise

¹⁴⁵ BOA. *DH.MKT*, 1012/45, 27 Ağustos 1321/9 Eylül 1905.

¹⁴⁶ BOA. *Y. A. RES*, 152/10, 18 Kânûnevvel 1323/31 Aralık 1907.

¹⁴⁷ BOA. *Y. A. RES*, 152/10, 18 Kânûnevvel 1323/31 Aralık 1907.

¹⁴⁸ BOA. *ŞD*, 2107/9, 9 Eylül 1320/22 Eylül 1904.

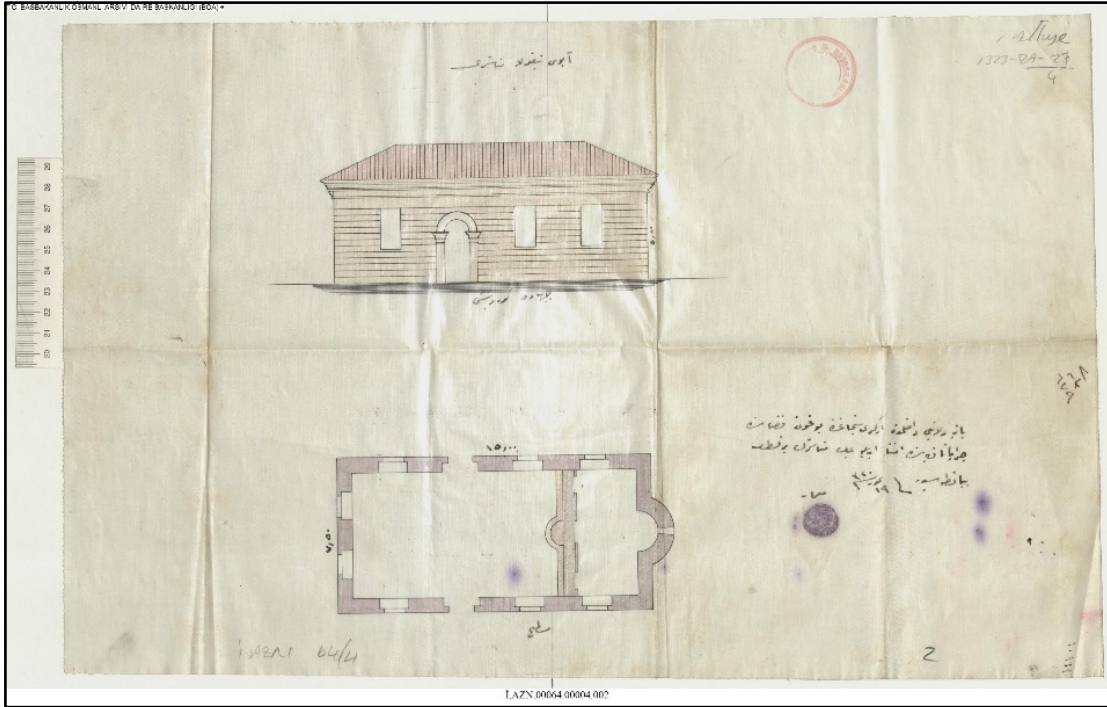
sandıklarından karşılanacaktı¹⁴⁹. Kilisenin keşif defteriyle çizimlerinin hazırlandığı belgelerden anlaşılmasına rağmen dosyalarda bu eklere rastlanmamıştır.

Köyde 48 hanede 323 Hristiyan yaşamaktaydı. 11 Mart 1905 tarihli Buyruldu'dan belirtilen ölçülerin aşılması ve köy halkından zorla para toplanmaması şartıyla yeni kilisenin inşasında izin verildiği anlaşılmaktadır¹⁵⁰.

3.14. Ceraplan Karyesi Aya Nikola Kabristan Kilisesi

Köydeki Aya Nikola Kilisesi yetersiz bulunduğundan yıkılarak yerine eski temelleri üzerine daha geniş bir kilisenin inşa edilmesi 1905 tarihli arzuhalle talep edilmişti. Kilisenin genişletilmesi için etrafındaki kabristan arsası kullanılacaktı. Yeni kilise 15x7,5 m. ebadında ve 5 m. yüksekliğinde olacaktı. İnşaat için sarf edilecek olan 17.120 kuruş aynı köyde yer alan büyük kilise sandığından karşılanacaktı¹⁵¹. Köyde 320 hanede 1.180 Hristiyan nüfus yaşamaktaydı¹⁵². Sadareten sunulan yazının iradesi 22 Ocak 1906 tarihinde yazılmıştı¹⁵³.

Çizim 12. Aya Nikola Kabristan Kilisesi (İ. AZN, 64/4)

Dosyadaki diğer bir belgede yapının plan ve cephe çizimi de verilmişti. Bu çizime göre tek nefli kilisenin girişleri kuzey ve güney cepheleri üzerindeki yarım daire kemerli kapılarla sağlanmaktaydı. Yapının kuzey ve güney cephelerinde üçer batı cephesinde ise iki pencere yer almaktaydı. Doğudaki apsis tekli olarak düzenlenmişti. Çizimin sağ altında “Yanya vilayeti

¹⁴⁹ BOA. ŞD, 2107/9, 19 Kânûnusânî 1319/1 Şubat 1904.

¹⁵⁰ BOA. DH.MKT, 941/18, 26 Şubat 1320/11 Mart 1905.

¹⁵¹ BOA. İ.AZN, 64/4, 29 Teşrinisani 1321/12 Aralık 1905.

¹⁵² BOA. DH.MKT, 1054/45, 2 Şubat 1321/15 Şubat 1906.

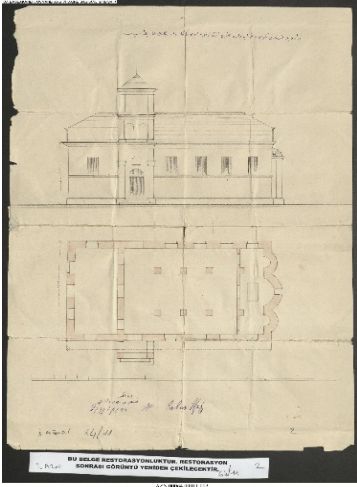
¹⁵³ BOA. İ.AZN, 64/4, 9 Kânûnusânî 1321/22 Ocak 1906.

dâhilinde *Ergiri sancağı Pogun kazası Cerapana karyesinde inşa edilecek manastırın bir kıta paftasıdır. 19 Temmuz 1320 (M. 1 Ağustos 1904)* yazmaktadır. Yapı diğer belgelerde kilise olarak anılmakta ancak çizilen planın altında manastır ibaresi geçmektedir. Yazının altında ise mimar unvanıyla “Vasilaki Karami”nin mührü yer almaktadır¹⁵⁴ (Çizim 12).

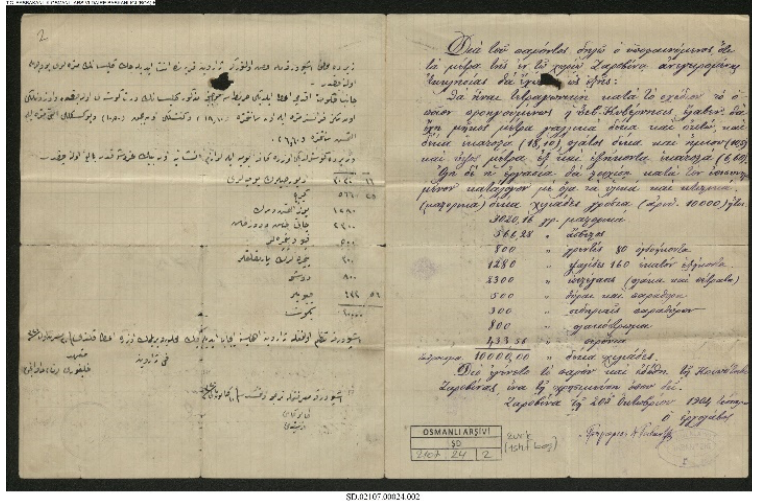
3.15. Zaravina (Ζαράβινα) Karyesi Aya Yorgi Kilisesi

Yapıya ait en erken tarihli belge 1904 yılında yazılmış olan keşif defteridir. Defter müteahhit (εργολάβος/ergolavos) unvanlı Gligori (Grigorios) Nikola Davanci tarafından hazırlanmıştı. Önce Yunanca hazırlanan defter daha sonra tapu kâtibi Aristidi tarafından Arap harfleriyle Türkçeye aktarılmıştı¹⁵⁵ (Belge 5).

Çizim 13. Aya Yorgi Kilisesi Plan ve Cephe Çizimleri (İ. AZN, 64/11)

Belge 5. Aya Yorgi Kilisesi Keşif Defteri (ŞD, 2107/24).

Dosyada yer alan çizime göre kilisenini kuzey, gübey ve batı cepheri üzerinde birir girişi bulunmaktaydı. Batı girişinden nartekse girilmekteydi. Kuzey ve güney girişleri üç nefli naosa açılmaktaydı. Yapının kuzey ve güney duvarları üzerinde beşer, batı duvarı üzerinde ise iki pencere yer almaktaydı. Yapının apsisi üçlü olarak düzenlenmişti. Naosla apsis kısmı perde duvarla ayrılmıştı. Bu alandaki bema da çizimde algılanabilmektedir. Yapının üzeri beşik çatıyla örtülmüştü. Kilisenin güney girişinin üzerinde cephesi üç katlı düzenlenmiş bir çan kulesi yer almaktaydı. Çizimin altında dülger Gligori Nikola Davanci adı yazılmıştır (Çizim 13).

Dâhiliye Mektubi Kalemi'nden Yanya vilayetine gönderilecek olan yazının 1905 tarihli kaydından kilisenin eski temelleri üzerine 18,10x10,50 m. ölçülerinde ve 6,60 m. yüksekliğinde kâgir olarak yeniden inşa edileceği anlaşılmaktadır. Kilise, yanındaki mezarlık alanı da kullanılarak genişletilecekti. Onarım esnasında sarfi gerekli görülen 10.000 kuruş kilise sandıklarından karşılanacaktı. Köy halkı tamamen Hristiyan olup 52 hanede 300 nüfustan ibaretti. Bu sebeple kilisenin inşasına mahal olarak bir engel görülmemişti. Belirtilen ölçüleri aşmamak ve

¹⁵⁴ BOA. İ.AZN, 64/4, 19 Temmuz 1320/1 Ağustos 1904.

¹⁵⁵ BOA. ŞD, 2107/ 24, 20 Teşrinievvel 1320/2 Kasım 1904.

ahaliden zorla para toplamamak kaydıyla yeni kilisenin inşasına izin verilmiřti¹⁵⁶. Konuyla ilgili 1906 yılında bir de irade yazılmıřtı¹⁵⁷.

3.16. Lukova (Lukovë) Karyesi Panaya Kilisesi

Ergiri mutasarrıflığının 6 şubat 1905 tarihli tahriratında belirtildiğine göre köydeki kilisenin ruhsatsız bir şekilde yenilediği polis komiserliğinden gönderilen jurnalle bildirilmişti. Bunun üzerine Tahrirat Katibi şahin ve Meclis-i İdare azasından Anagnosti Efendi konuyla ilgili keşif ve tahkikat yapmak üzere görevlendirilmişti. Tahkikat neticesinde düzenlenen raporda Gora Mahallesi üzerindeki Panaya Kilisesi'nin yıkılarak aynı temeller üzerine 12x5,50 m. ölçülerinde ve 5,50 m. yüksekliğinde, yedi pencere ve iki kapılı yeni bir bina inşa edildiği yazılmıştı. Keşif esnasında kilise içerisinde yer alan çanın dikkat çekmesi üzerine köyün muhtarı, ihtiyar heyeti ve ileri gelenlerine sorularak çanın yıkılmış olan Panaya Kilisesi'ne ait olduğu öğrenildi. Ayrıca bu kişiler kilisenin yeniden inşası sırasında ruhsat alınacağını bilmediklerini belirterek ruhsatsız yapılan inşaat için bahanelerini sunmuřlardı¹⁵⁸. Muhtemelen yasal prosedürle vakit kaybetmek istemediklerinden inşaata izinsiz başlamışlardı. an hakkında ise iki olasılık mümkün görünmektedir. Bilindiği üzere 1856 yılından önce kiliselere an asmak yasaktı. Bu durumda ya yıkılmış olan Panaya Kilisesi bu tarihten sonra inşa edilmiş ya da soruşturmayı yürütenlere bu konuda yanlış bilgi verilmişti.

Kilisenin inşaatında kullanılacak malzemeler için gerekli olan meblağ Delvine'nin Ayvasil köyünde vefat eden ve aslen Lukova köylü olan Kosta'nın kızı Sofya'nın mirasından kalan 12 Fransız altınıyla ve köydeki kadınlar tarafından bağışlanan 150 kıyye (195,24 kg.) zeytinin gelirleriyle karřılanacaktı¹⁵⁹. Belgenin devamında köyde iki kilise daha bulunduğundan ancak bunların kullanılamayacak kadar harap durumda olduklarından bu sebeple ayın yapılmak üzere Panaya Kilisesi'nin yeniden inşasına karar verildiğinden bahsedilmekteydi¹⁶⁰.

Adliye ve Mezâhib Nezareti'nden Dâhiliye Nezaretine gönderilen belgeden bu şekilde izinsiz inşaata müsamaha gösterenlerin tespit edilmesi istenmişti. İnşaat için şimdiye kadar kaç kuruş harcandığı, bundan sonra daha ne kadar harcanacağı, yapının tamamlanması için bir engel olup olmadığı gibi soruların cevabı kilisenin plan ve resmiyle birlikte gönderilecekti¹⁶¹. Soruşturmanın sonucuna dair belgeye rastlanmamakla birlikte Saranda Kilisesi gibi yerel makamların verdiği karar doğrultusunda ruhsata bağlanıp izin verileceği düşünölmektedir.

3.17. Yukarı Leşnice (Leshnicë e Sipërme) Karyesi Aya Nikola Kilisesi

Köyde yer alan Aya Nikola Kilisesi'nin çanı kırılmıştı. Yerine takılacak olan an köy ahalisinden olup ticaret sebebiyle Petra'da bulunan biri tarafından bağışlanmıştı. an, 1905 yılının Ağustos ayı içerisinde Aya Saranda iskelesine varmıştı. Mahalli Metropolit vekilinin müracaatı üzerine hükümetçe görevlendirilen bir memurla beraber an kulesi ve eski çanın durumu incelenmiş ve yeni çanın gümrükten geçmesine ruhsat verilmişti. Küçük yerleşimlerde kilisenin

¹⁵⁶ BOA. *DH.MKT*, 1059/2, 5 Mart 1321/18 Mart 1905.

¹⁵⁷ BOA. *İ.AZN*, 64/11, 11 Kânûnusânî 1321/24 Ocak 1906.

¹⁵⁸ BOA. *DH.MKT*, 954/32, 24 Kânûnusani 1320/6 şubat 1905.

¹⁵⁹ BOA. *DH.MKT*, 954/32, 24 Kânûnusani 1320/6 şubat 1905.

¹⁶⁰ BOA. *DH.MKT*, 954/32, 24 Kânûnusani 1320/6 şubat 1905.

¹⁶¹ BOA. *DH.MKT*, 954/32, 14 Nisan 1321/27 Nisan 1905.

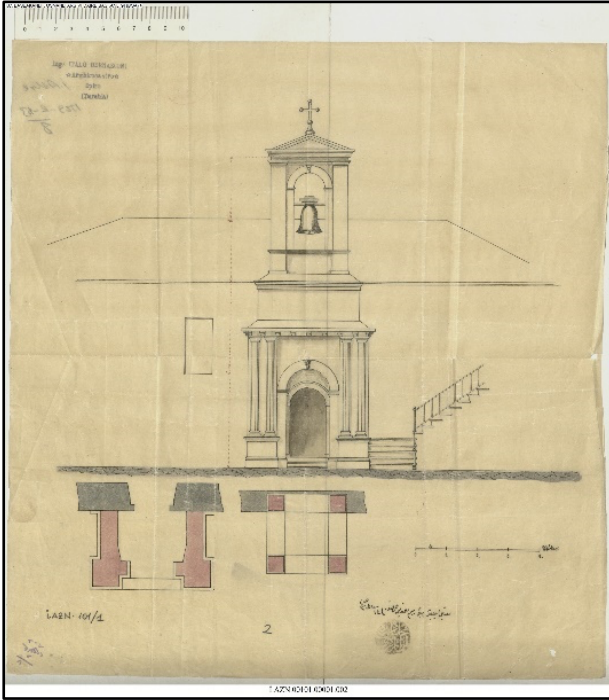
mevcut çanı büyütmek istemesi çan takmak için bir engel olarak görüldüğünden yeni çanın takılmasına bir engel olup olmadığı soruşturulmuştu. Durum 1906 yılında Adliye ve Mezâhib Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan belgeden öğrenilmektedir¹⁶².

3.18. Eski Pazar Mahallesi Rum Kilisesi

Ergiri'nin merkezinde “Ruga Pazarı i Vjetër Pllake/Eski Pazar Sokağı” adında bir sokak tespit edilmiştir. Bu durumda belgelerde ismi geçmemekle birlikte kilisenin aynı sokak üzerinde yer alan “Kisha e Shën Sotirit” olduğu anlaşılmaktadır¹⁶³. Kilise ilk olarak 1784 yılında inşa edilmişti¹⁶⁴. Bu inşa süreçlerine dair herhangi bir arşiv kaynağına rastlanmamıştır.

Yapıya ait en erken tarihli kayıt çan kulesinin çizimidir. Buna göre kule kilisenin kuzey cephesi üzerinde, kiliseye girişi sağlayan açıklığın önünde yer alacaktı. Çizimin sol üst köşesindeki Latin harfli matbu yazıdan mimarın “Italo Bernasconi” adında bir İtalyan olduğu öğrenilmektedir. Sağ altta “*Ta'dil edilen işbu resm tasdik kılındı. 14 Şubat 325 (M. 27 Şubat 1910)*”, altındaki mühürde ise “*İdâre-i Meclis-i Livâ-i Ergiri*” yazmaktadır¹⁶⁵ (Çizim 14). Günümüzde kulenin tamamen yıkılarak yenilediği anlaşılmaktadır (Foto. 1).

Çizim 14. Eski Pazar Mahallesi Kilisesi Çan Kulesi Plan ve Cephe Çizimi (İ. AZN, 101/1)

Foto. 1. Kilisenin Günümüzdeki Çan Kulesi, 2019 (Yazar Tarafından)

¹⁶² BOA. *DH.MKT*, 1046/63, 4 Kânûnusânî 1321/17 Ocak 1906.

¹⁶³ Kilise 40°04'32.7"N 20°08'35.9"E koordinatlarında yer almaktadır.

¹⁶⁴ Pirro Thomo, *Kishat Pasbizantine në Shqipërinë e Jugut*, 153.

¹⁶⁵ BOA. *İ.AZN*, 101/1, 14 Şubat 1325/27 Şubat 1910.

Rum Patrikliği tarafından kilisenin yanına çan kulesi yapma isteği 9 Nisan 1911 tarihinde Adliye ve Mezâhib Nezareti'nin ekleri ile Divan-ı Hümayun'a sunulmuştu. Şûrâ-yı Devlet tarafından gönderilen cevapta kilisenin inşasına dair herhangi bir kayda rastlanmadığı; ancak yerel vergi kayıtlarında “18 odadan ibaret metropolithane ve kilise ve mekteb-i saire” şeklinde geçtiği belirtilmişti. Kilise metropolithane sınırları dâhilinde yer almakta olup 200 m²'lik bir alan içerisinde yerleştirilmişti. Bina 20x10 m. ebadında ve 6 m. yüksekliğe sahipti¹⁶⁶.

Kiliseye eklenecek olan çan kulesi kâgir olup 4x4 m.lik bir alanı kaplayacak ve 10 m. yüksekliğinde olacaktı¹⁶⁷. Belirtilen ölçülere uyulması durumunda çan kulesinin inşasında ve kuleye bir çan eklenmesinde herhangi bir mahzur görülmemiş ve 1911 yılında iradesi yazılmıştı¹⁶⁸.

3.19. Lupçke (Lupckë) Karyesi Aya Yorgi Kilisesi

Kiliseyle ilgili ilk belge 1908 tarihli çizimlerdir¹⁶⁹. Buna göre kilise bazilikal planlı olup üç nefli bir düzenlemeye sahipti. Kilisenin kuzey ve güney cephelerinde birer girişi ve beşer penceresi bulunmaktaydı. Batı cephesi sağır bırakılan yapının doğu cephesinde tek bir apsis yer almaktaydı. Bema ile naos perde duvarla ayrılmıştı. Kilisenin üzeri dört yöne eğimli kırma çatıyla örtülmüştü (Çizim 15).

Kiliseyle ilgili yazışmalar 1910-1911 yılları arasına tarihlenmektedir. Premedi kazası meclis idaresinden Ergiri mutasarrıflığına gönderilen belgede Aya Yorgi Kilisesi'nin harap durumundan dolayı ayin yapılamadığı ve ölçüleri değiştirilmeden yenilenmek istendiğinden bahsedilmişti. Yapı 13x9,20 m. ölçülerinde ve 3,60 m. yüksekliğinde olacaktı. Takolan Mahallesi'ndeki kilisenin yapılacağı arsanın doğusunda yol ve misafirhane, batısında çay ve mezarlık, kuzeyinde çayır ve meşelik, güneyinde ise yol ve çayır alan bulunmaktaydı. Karyede 63 hanede 311 erkek ve 293 kadın olmak üzere toplam 604 kişi yaşamaktaydı. Kilise için 30 kişiden 12.000 kuruş bağış toplanmıştı. Kilisenin çizimleri ve keşif defteri Premedi belediye kalfası tarafından hazırlanmıştı¹⁷⁰ (Belge 6). Diğer bir belgede kilisenin ahşap olarak inşa edileceği belirtilmişti¹⁷¹. İstek Şûra-yı Devlet tarafından Sadaret'e yönlendirilmiş; oradan da 25 Mart 1911 tarihli padişah iradesiyle uygun görülmüştü¹⁷².

Kilisenin günümüzde metruk durumda olduğu tespit edilmiştir (Foto. 2, Foto. 3).

¹⁶⁶ BOA. İ.AZN, 101/1, 27 Mart 1327/9 Nisan 1911.

¹⁶⁷ BOA. İ.AZN, 101/1, 27 Mart 1327/9 Nisan 1911.

¹⁶⁸ BOA. İ.AZN, 101/1, 31 Mart 1327/13 Nisan 1911.

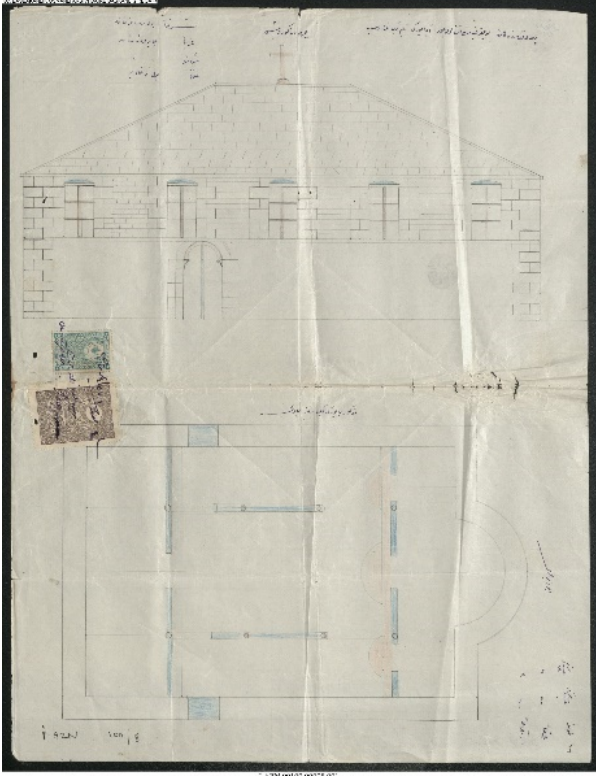
¹⁶⁹ BOA. İ.AZN, 100/8, 4 Temmuz 1324/17 Temmuz 1908.

¹⁷⁰ BOA.ŞD, 77/16, 3 Temmuz 1326/M. 16 Temmuz 1910; BOA. ŞD, 77/16, 4 Temmuz 1326/M. 17 Temmuz 1910; BOA. ŞD, 77/16, 14 Temmuz 1326/M. 27 Temmuz 1910.

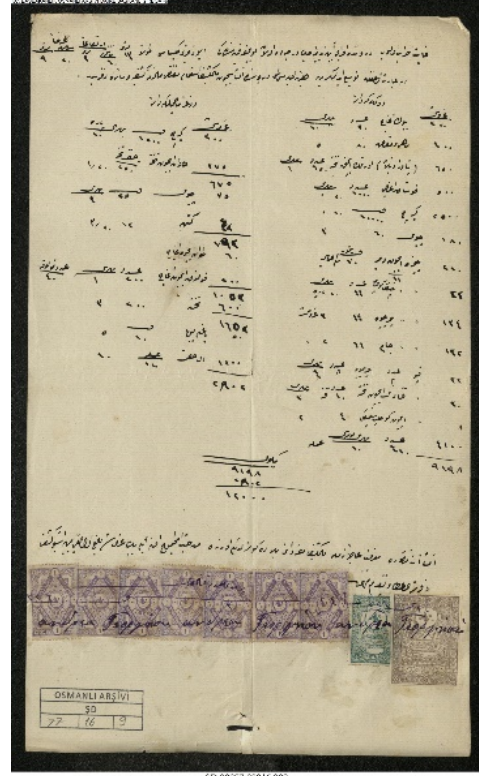
¹⁷¹ BOA. ŞD, 77/16, 27 Eylül 326/M. 9 Ekim 1910.

¹⁷² BOA. İ.AZN, 100/8, 12 Mart 1327/25 Mart 1911.

Çizim 15. Aya Yorgi Kilisesi Plan ve Cephe Çizimi (İ. AZN, 100/8).

Belge 6. Aya Yorgi Kilisesi Keşif Defteri (ŞD, 77/16).

Foto. 2. Aya Yorgi Kilisesi¹⁷³

Foto. 3. Aya Yorgi Kilisesi¹⁷⁴

3.20. Premedi Aya Nikola Kilisesi

3 Haziran 1911 tarihli belgeye göre kiliseye çan kulesi ekleme isteğiyle ilgili ilk başvuru mahalli metropolitlikçe yapılmıştı. Bu konuda yapılan soruşturma neticesinde kulenin kilise avlusunda, 3,5x3,5 m. ölçülerinde ve 8 m. yüksekliğinde, kâgir olarak inşa edileceği ve inşaat için gerekli olan 5.110 kuruşun kilise sandıklarından karşılanacağı tespit edilmişti. Ayrıca yerel

yönetimce kulenin dikilmesine ve çan eklenmesine engel görülmediği de belirtilmişti¹⁷⁵. Sadaret Dairesi ise kilisenin kaydı bulunmadığından hem kulenin hem de kilisenin tarifini istemişti¹⁷⁶. Premedi Kazası İdare Meclisi'nden Ergiri mutasarrıflığına yazılan cevaba göre kule dış kapının sağında ve yan duvardan 2 m. kadar uzakta, kilise mülkü üzerine, belirtilen ölçülerde ve belirtilen meblağ karşılığında yapılacaktı. Keşif ve çizimler Akil Efendi tarafından hazırlanmıştı. Kuleye takılacak 400 kilo ağırlığındaki çan Romanya'da bulunan Premedili Alkis Kalfa tarafından bağışlanacaktı. Kilise ise 19x10,50 m. ölçülerinde ve 4 m. yüksekliğinde, üç girişli, 15 pencereci olarak tarif edilmişti¹⁷⁷. 3 Nisan 1912 tarihli belgede isteğin padişah tarafından onaylandığı anlaşılmaktadır¹⁷⁸. Dosyada keşif defteri bulunmasına rağmen¹⁷⁹ herhangi bir çizime rastlanmamıştır.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin bir devlet politikası olarak yürüttüğü istimalet anlayışı ve buna bağlı uygulanan "Millet" sistemiyle hem gayrimüslim halklar imparatorluk sınırları içerisinde kendi inançlarını devam ettirmiş hem de kendi sorunlarını kendi içinde çözme imkânı bulmuştu. Millet sisteminde her millet dini bir sınıf veya mezhepten ibaret olup içerisinde farklı ırklardan topluluklar yer almaktaydı. Fransız Devrimi'nin ardından dünyada yükselen milliyetçilik akımıyla bu ırklar bağımsızlıklarını kazanıp kiliselerini kurma gayretine girişmişlerdi. Böyle bir ortamda Osmanlı Devleti tebaasını kendine bağlamak amacıyla 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nı, 1856 yılında ise Islahat Fermanı'nı ilan ederek gayrimüslimlere yeni haklar tanınmıştı. Genel kaniya göre Islahat Fermanı'nın yayınlanmasına kadar gayrimüslimlerin yeni ibadethaneler inşa etmeleri yasaklanmışken mevcut kiliselerin onarımlarının izne tabi tutulduğu yönündedir. İzinsiz inşa edilen kiliseler ise yıkılmaktaydı. Ancak mevcut veriler bu konudaki İslami hükümlerin her zaman uygulanmadığını göstermektedir. Müslümanlardan uzak ve gayrimüslimlerin çoğunlukta olduğu yerlerde ibadethane inşasına izin verildiği anlaşılmaktadır. Özellikle Balkanlarda ve kırsal kesimlerde bunun örnekleriyle sıkça karşılaşmaktadır. Ergiri sancağında 16.-18. yüzyıllar arasında 49 kilise inşa edilmişti. Ancak bu kiliselerin inşasına dair herhangi bir belgeye rastlanmamıştır. Muhtemelen bölgede yaşayan ahalinin Ortodoks Arnavutlardan ibaret olmasından dolayı kiliseler hakkına herhangi bir şikâyet zuhur etmediği gibi kilisenin yeni inşa edildiğine dair şahitler de bulunmadığından zaman içerisinde bu yapıların kadim olduklarına kanaat getirilmiş ve meşrulaştırılmışlardı. Hanefi mezhebi açısından da nüfusu gayrimüslimlerden oluşan köylerde kilise inşası için fetva verilmesinde bir engel görülmemekteydi. Ancak kilise inşası konusunda herhangi bir fetvaya rastlanmamasına dayanılarak merkezlerde daha katı bir tutum izlendiği söylenebilir. Ergiri kasabasının merkezinde 18. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen iki kilise bulunmaktadır. Bunlar yıktırılmamış olmakla beraber izinlerine dair bir belgeyle de karşılaşmamıştır. Bölgede 15. yüzyıldan beri gayrimüslim nüfusun yaşadığı

¹⁷³ <https://www.facebook.com/permetijone/photos/a.10152204591302072/10152204610747072/?type=3&theater>. erişim 14 Temmuz 2020.

¹⁷⁴ <https://www.facebook.com/permetijone/photos/a.10152204591302072/10152204612512072/?type=3&theater>. erişim 14 Temmuz 2020.

¹⁷⁵ BOA. ŞD, 2112/4, 31 Mayıs 1327/13 Haziran 1911.

¹⁷⁶ BOA. ŞD, 2112/4, 20 Temmuz 1327/2 Ağustos 1911.

¹⁷⁷ BOA. ŞD, 2112/4, 14 Kânûnevvel 1327/27 Aralık 1911.

¹⁷⁸ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Babiali Evrak Odası (BEO)*, 4027/301965, 21 Mart 1328/3 Nisan 1912.

¹⁷⁹ BOA. ŞD, 2112/4, 4 Kânûnevvel 1327/17 Aralık 1911.

bilinmektedir. Yani yeni kurulan bir şehir söz konusu değildir. Dolayısıyla kamu yararı gözetilerek yerleşimin bayındır kalması amacıyla kiliselerin inşasına izin verildiğini söylemek zordur. Hangi koşullarda inşa edildikleri bilinmemekle birlikte merkezdeki bu kiliselerin yıkılmamış olmaları rüşvet veya diğer türlü usulsüzlüklerle de açıklanabilir. Bu konuda bölgede yaşanmış bir örneğe rastlanmamıştır. Bunun sebebini şimdilik Arnavutların farklı dinlere mensup olsalar dahi birbirlerine gösterdikleri hoşgörüye bağlamak daha makul durmaktadır.

Islahat Fermanı'ndan önce herhangi bir onarım talebine rastlanmazken Ferman'dan sonra gayrimüslim yapılarının inşa ve tamirlerinde kolaylık gösterilmesiyle kendilerine tanınan bu yeni hakları kullanan Hristiyanlar kiliselerini onarmaya, yeni kiliseler inşa etmeye ve var olan kiliselere çan kulesi eklemeye başlamışlardı. Onarımı yapılan kiliselerin tamamının aynı zamanda boyutları da büyütülmek istenmekteydi. Bu isteklerin hepsine izin verilmiş hatta ruhsatsız olarak yapılan onarımlar dahi soruşturmadan sonra ruhsata bağlanmıştı. Bu uygulamalar aynı zamanda kilise inşası konusunda klasik dönem şer'i hükümlerinin terk edildiğini ve yalnızca yeni kilise inşası sırasında sultanın izninin alındığını göstermektedir. Bu uygulamalara bakıldığında klasik dönemin sıkı kurallarının yıkıldığı yasak ve kısıtlamaların son bulduğu görülmektedir.

Yerel halkın talebi doğrultusunda gerçekleştirilen onarım ve inşa faaliyetleri idarece olumlu karşılanmaktaydı. Bu konuda yerel makamların vermiş olduğu kararlar uygulanmakta hatta izinsiz yapılar soruşturmadan sonra ruhsata bağlanabilmekteydi. Osmanlı Devleti bir yandan gayrimüslim halkın ibadethane sıkıntısını çözerken diğer yandan kendilerinden zorla para toplanmasına engel olarak haklarını korumaya çalışmaktaydı. Bu dönemde toprak ve millet bütünlüğünün korunması ilkesiyle hareket edilmiş ve devlet çıkarları ön planda tutulmuştu.

Kaynakça

I. Arşiv Kaynakları

1. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)

BOA, *Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.)* 4027/301964, 4027/301965.

BOA. *Cevdet Adliye (C.ADL.)* 40/2443.

BOA. *Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.)* 1012/45, 1046/63, 1054/45, 1059/20, 853/7, 941/18, 944/84, 954/32.

BOA. *İrade Adliye ve Mezahib (İ.AZN.)* 100/8, 100/8, 100/16, 101/1, 105/39, 38/38, 46/41, 50/14, 55/25, 64/11; 64/4.

BOA. *İrade Hariciye (İ.HR.)* 173/9411, 187/10396.

BOA. *İrade Şura-i Devlet (İ.ŞD.)* 113/6769.

BOA. *İbnülemin Dâhiliye (İE.DH.)* 33/2929.

BOA. *Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriyye Müdüriyeti (ML.EEM.)* 683/31.

BOA. *Şura-i Devlet (ŞD.)* 2102/23, 2104/14, 2106/11, 2107/ 24, 2107/ 24, 2107/9, 2111/35, 2112/4, 2112/5, 2112/5, 2579/17, 77/16.

BOA. *Yıldız Resmi Maruzat (Y.A.RES.)* 152/10

II. Araştırma Eserler ve Diğer Kaynaklar

Akman, Mehmet. "Kilise ve Havraların İşlam-Osmanlı Hukuk Tarihindeki Yeri." *İLAM Araştırma Dergisi* 1/II (1993): 133-144.

Alpan, Necip P. *Tarihin Işığında Bugünkü Arnavutluk*. Ankara: Ulucanlar Matbaası, 1975.

Ayar, Talip. "Osmanlı'nın Son Dönemi Maçka'da Kiliselerin Tamiri ve Yeniden İnşası." *History Studies* 9/I (2017): 1-16.

Baysun, M. Cavit. "Evliya Çelebi", *İşlam Ansiklopedisi*, IV (İstanbul 1964), ss. 405-406.

Beydilli, Kemal. "Osmanlı Dönemi'nde Kilise Siyasetinden Bir Kesit: II. Mahmud Devrinde Kilise Tamiri." *Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti*, Ed. Azmi Özcan. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2000, 255-266.

Beydilli, Kemal. "Tepedelenli Ali Paşa", *TDV. İşlâm Ansiklopedisi*, XL (İstanbul 2011), ss. 476-479.

Bilge, Mustafa L. "Arnavutluk", *TDV. İşlâm Ansiklopedisi*, III (İstanbul 1991), ss. 383-390.

Bozkurt, Gülnihal. "II. Meşrutiyet Osmanlı Meclis Zabıtlarında Bulgar Azınlıklarının Kilise ve Okul Sorunları." *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* IV (1993): 99-119.

Ceylan, Muhammed. "Osmanlı Devleti'nde Ruhsatsız Olarak İnşa Edilen Kilise, Manastır, Havra ve Mektepler." *Turkish Studies* 15/II (2020): 157-176.

Erkal, Mehmet. "Arşın", *TDV. İşlâm Ansiklopedisi*, III (İstanbul 1991), ss. 411-413.

- Erken, İlkay. *Güney Arnavutluk'ta Üç Osmanlı Kasabası Avlonya-Berat-Ergiri*. İstanbul: Serander Yayınları, 2021.
- Evliya Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. Haz., Yücel Dağlı ve Seyit Ali Kahraman. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.
- Gölen, Zafer. "Tanzimat Dönemi'nde Bosna-Hersek'te Kilise İnşa ve Onarım Faaliyetleri." *Bellekten* 65/CCXLII (2001): 215-242.
- Holland, Henry. *Travels in Ionian Isles Albania and Thessaly, Macedonia During The Years 1812 and 1813*, London: Longman Hurst Rees Orme and Brown, 1815.
- İnalcık, Halil. "Arnavutluk'ta Osmanlı Hakimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanının Menşei." *Fatih ve İstanbul* 1/II (1953): 153-175.
- İnalcık, Halil. *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara: TTK. Yayınevi, 1987.
- Karpat, Kemal H. *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*, Çev., Recep Boztemur. İstanbul: Timaş Yayınları, 2021.
- Kenanoğlu, M. Macit. *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçekler*, İstanbul: Klasik Yayınevi, 2012.
- Kiel, Machiel. "Ergiri", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XI (İstanbul 1995), ss. 298- 299.
- Kiel, Machiel. "Tepedelen", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XL (İstanbul 2011), ss. 475-476.
- Koyuncu, Aşkın. "Osmanlı Devleti'nde Kilise ve Havra Politikasına Yeni Bir Bakış: Çanakkale Örneği." *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ* XVI (2014): 35-87.
- Koyuncu, Aşkın. "Yangınlar, Kiliseler ve Havralar: Osmanlı Döneminde Saraybosna'da Gayrimüslim Mabetlerinin Meşrulaşma Süreci." *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi* 10/1 (2021): 179-220.
- Koyuncu, Nuran. *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Din ve Vicdan Hürriyetleri Bağlamında Mabetlerinin Hukuki Statüsü*, Ankara: Adalet Yayınevi, 2014.
- Kurt, Halil. "Yunanistan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XLIII (İstanbul 2013), ss. 586-595.
- Kruja, Genti. "Arnavutluk'ta Dinlerarası Hoşgörü ve Kültürlerarası Birlikte Yaşama." *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* XXII (2012): 117-133.
- Nedkoff, Boris Christoff. "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye." Çev. Şinasi Altundağ, *Bellekten* 8/XXXII (1944): 599-652.
- Nesimi, Qani. *Ortodoks Arnavutlar*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2011.
- Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü. *367 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rumili Defteri ile 94 ve 1078 Numaralı Avlonya Livası Tahrir Defterleri (926-1520/937-1530)*, Ankara: Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2008.
- S. Abu Jaber, Kamel. "The Millet System In the Nineteenth-Century Ottoman Empire." *The Muslim World* 57/III (1967): 212-223.
- Sezer, Musa. "XVI. Yüzyılda Köstendil İlcası", Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi, 2017.

Sulaj, Enisa. “Osmanlı Dönemi’nde Ergiri Kazası (XIX. yüzyıl)” Yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, 2022.

Şahin, Rahman. “Osmanlı Yönetimi’nde Vılçıtırın Sancağı (1450-1550)”, Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi, 2020.

Taşar, Vedia Derda. “Şehir ve Kutsal: Osmanlı’da Dini Mimarinin Dönüşümü.” *Milel ve Nihal* 18/II (2021): 209-237.

Taşar, Vedia Derda. “Tanzimat Sonrası Gayrimüslimlerin Mimari Faaliyetleri: Samsun Kasabası Örneğı (1866-1990).” *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 8/XV (2022): 239-271.

Thomo, Pirro. *Kishat Pashizantine në Shqipërinë e Jugut*, Tiranë: Botim i Kishës Orthodhokse Autoqefale të Shqipërisë, 1988.

IV. Elektronik Kaynaklar

<https://www.facebook.com/permetijone/photos/a.10152204591302072/10152204612512072/?type=3&theater> (Erişim 14 Temmuz, 2020)

Tablo 1: Ergiri Sancağındaki Kiliselerin Bağlı Oldukları Kazalara Göre Gruplandırılmış Tablo

	<i>Belge tarihleri</i>	<i>Yeniden inşa ettirilecekler</i>	<i>İlk defa inşa ettirilecekler</i>	<i>Çan kulesi eklenecekler</i>	<i>Çizim tarihi</i>	<i>Çizimi yapan</i>	<i>Keşif defteri</i>	<i>Keşfi yapan</i>
Ergiri Kazası								
Duyani Karyesi Aya Vlasiyos Kilisesi	1859	X						
Luvine Karyesi Aya Nikol Kilisesi	1901	X (genişletilerek)			28 Ekim 1901	Hristo Kalfa	+	Hristo Kalfa
Eski Pazar Mahallesi Rum Kilisesi	1910-1911			X	27 Şubat 1910	Italo Bernasconi	-	-
Premedi Kazası								
Pavlun Karyesi Şen Mer Kilisesi	1720							
Kraçeste Karyesi Aya Artar Kiroso Kilisesi	1872		X					
Kilarış Karyesi Kilisesi	1860-1911	X			21 Haziran 1860	-	-	-
Lupçke Karyesi Aya Braşkoş Kilisesi	1891	X						
Lupçke Karyesi Aya Yorgi Kilisesi	1908-1911				17 Temmuz 1908	Premedi belediye kalfası	+	Premedi belediye kalfası
Premedi Aya Nikola Kilisesi	1911-1912			X	-	-	-	Akil Efendi
Delvine Kazası								
Aya Saranda İskelesi Kilisesi	1861	X (genişletilerek)			18 Şubat 1907	-	-	-
Mursi Karyesi Aya Todor Kilisesi	1899-1900	X (genişletilerek)			13 Haziran 1899	Yorgi	-	-
Delvine Meryem Ana Kilisesi	1899-1909	X		X	28 Haziran 1899	Yorgi	+	Hristo Kalfa
Aşağı Leşnice Karyesi Aya Triad Kilisesi	1901-1912		X	X	3 Aralık 1902	Hristo Kalfa ve Yorgi	+	Hristo Kalfa ve Yorgi
Lukova Karyesi Panaya Kilisesi	1905	X						
Yukarı Leşnice Karyesi Aya Nikola Kilisesi	1906							
Pogun Kazası								
Valtiste Karyesi Aya Dimitri Kilisesi	1902-1904	X			29 Temmuz 1902	Hristo Kalfa	+	Hristo Kalfa
Kakos Karyesi Aya Nikola Kilisesi	1904-1905	X (genişletilerek)						
Ceraplan Karyesi Aya Nikola Kabristan Kilisesi	1904-1906	X (genişletilerek)			1 Ağustos 1904	Vasilaki Karami	-	-
Zaravina Karyesi Aya Yorgi Kilisesi	1904-1906	X (genişletilerek)			-	Gligori Nikola Davanci	+	Gligori Nikola Davanci
Tepedelen Kazası								
Jey Karyesi Hristosi Kilisesi	1903-1907	X		X	2 Ağustos 1902 - 5 Mart 1903	Hristo Kalfa	-	-